

KAZAN OĞUZNÂMESİ: ORİJİNALLİĞİ, YAZILIŞ TARİHİ, COĞRAFYASI, DİLİ*

Aslıhan DİNÇER **

ÖZET

Kazan Oğuznâmesi, adını Türkoloji geleneğine uygun olarak bulunduğu yer üzerinden alan bir Oğuznâme varyantıdır. Eser bir Afşar anlatısı olmak üzere tasarlanmıştır ve esasında metne montajlanan Afşarlar'la ilgili bölümler dışarıda tutulduğunda bütünüyle kolaj bir metin özelliği taşımaktadır. Hatta uzun pasajlar boyunca Şecere-i Terâkîme' nin kayda geçmemiş bir kopyası gibi görünmektedir. Bu durum, özellikle de eserin dilsel coğrafyasını ve ayırt edici dil özelliklerini belirlemede araştırmacı için bir yanlış sebebidir. Metin eserin ne zaman, nerede, kim tarafından, kimin için yazıldığını bildiren açık bir bilgi içermemektedir. Ancak tarihî olayların Dürrânîler'in ikinci hükümdarı Timur Şah Dürrânî döneminde Andhoy idaresini elinde bulunduran Rahmetullah Han oğlu Nimetullah Han zamanına kadar gelmesi, eserin Güney Türkistan'da (bugünkü kuzey Afganistan'da) varlık gösteren Afşarların etki alanında, 1789 sonrasında yazıldığını göstermektedir. Bu makale, tarihlendirme ile birlikte eserin hangi dilsel coğrafyaya ait olabileceğini, orijinal kabul edilebilecek yönlerini, yazıcının güvenilir sayılıp sayılamayacağını konu alırken tarihî bir metin yazıcısının modern araştırmacıyı yanıltabileceği birçok noktaya da dikkati çekmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kazan Oğuznâmesi, Oğuz Han Anlatıları, Güney Türkistan (Kuzey Afganistan) Afşarları, Tarihî Metinlerin Güvenilirliği.

THE KAZAN OGHUZNÂMEH: ORIGINALITY, DATE of COMPOSITION, PLACE, ITS LANGUAGE

ABSTRACT

The Kazan Oghuznâme is a variant of the Arabographic Oghuznâme manuscripts which, according to the tradition in Turkology, is called in this way due to the place where it has been found. The work intended to be a narrative about the Afshar, according to its content, however if to remove the passages about the Afshars embedded sporadically to the text it turns out that it is a sort of "collage" from different historiographical source in Turkic. On the other and, this very fact also misleads researchers, mainly in terms of clarifying the localization of the manuscript and determining the linguistics features of its text. The manuscript does not contain precise information about when, where, by and for whom it was written. However, the historical events of the time of Timur Shah Durrânî's second ruler of Durrânî dynasty, until the time of Nimatullah Khan, son of Rahmatullah Khan, who holds the administration of Andhoy, give a clue that the work should have written in the domain of the Afshars, who settled in South Turkestan (in present north Afghanistan). In this paper, the author aims not only to determine the date of the composition of the manuscript but also to establish which linguistic geography of Turkic it may belong to. The author also argues on the question of whether this manuscript can be classified as original work and questions the reliability of its author intensions pointing at different moments in the text that a historical author can mislead a contemporary researcher.

Keywords: The Kazan Oghuznâme, Narratives of the Oghuz, South Turkestan (North Afghanistan) Afshars, Reliability of Historical Texts.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 09.03.2020; Yayına Kabul Tarihi: 15.03.2020

* Bu makalenin bütün bulguları, yazarının 2011 yılında tamamladığı "Kazan Oğuznâmesi Üzerine Bir Dil İncelemesi" adlı doktora tezine dayanmaktadır. Eser hakkında yapılan önceki ve sonraki bütün çalışmalar, eserin yakında yapılacak tam yayınına bırakılmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, İZMİR;
ORCID: 0000-0002-2055-1809. E-posta: aslihandincer@gmail.com.

Giriş

*Kazan Oğuznâmesi*¹, Tataristan'ın başkenti Kazan'da bulunduğu için Türkoloji literatürüne bu adla geçen Oğuznâme varyantlarından birisidir. Ancak eserin asıl odağı Oğuz Han değil, Afşar Han ve farklı coğrafyalara dağılan Afşar aşiretleridir. Bu bakımdan da alt metinler eserden çekilip çıkarıldığında geriye kalan öz ve hedef metnin aslında Oğuznâme² değil, bir Afşarnâme olduğu söylenebilir.

Eser 109 varak, 218 sayfadan oluşmaktadır. Her yaprağın bir yüzü, 27/b ve 109/b yüzleri hariç olmak üzere 12 satırdır; 27/b, 13 satırdan; 109/b ise üç satırdan oluşmaktadır. Satırlar bütün bir çerçevenin içine yerleştirilmiş; bölüm başlıkları kırmızı ile gösterilmiştir. Okunaklı bir ta'lik yazıyla kaleme alınan metin, harekeli olmamakla beraber çok az sözcükte hareke de bulunmaktadır. Eser, tanınmış bir Tatar arkeografi olan Seyit Vahidî'nin kitapları arasında iken 1962 yılında Vahidî'nin eşi tarafından enstitü kütüphanesine teslim edilmiştir. Nitekim üç yerde dikkati çeken (1a, 2a, 109b yüzlerinde) oval bir mühür içinde Arap harfleriyle "Vâhidî Kütübhânesi"; Kiril harfleriyle "Biblioteka S. G. Vahidova" yazmaktadır. İki yerde (65b, 109b yüzlerinde) ise muhtemelen eserin ondan önceki sahibine ait olan bir mühür bulunmaktadır. Bu mühür üzerinde de yine Arap ve Kiril harfleriyle "Gataullah Salimcanov" yazmaktadır.

1998 yılında İstanbul'da Ahmet Veli Menger Vakfı tarafından eserin tıpkıbasımı da yapılmıştır. *Oğuzname Destanı* adı verilen bu tıpkıbasım yayını yalnız 150 adetle sınırlıdır. Ancak metin, eserin adının *Oğuznâme Destanı* olduğunu bildiren herhangi bir kayıt içermemektedir.

İki ayrı pasajda eserin adından yalnız *Oğuznâme* olarak söz edilmektedir. Ancak bu iki ayrı atfın da büyük metinle olan bağlantısına şüphe ile yaklaşmak gerekmektedir. Çünkü aşağıda sıralanan başka birçok tanıktan da görüleceği üzere KO, büyük ölçüde kolaj bir metin niteliği taşımaktadır. Bu kolaj oluşturulurken alt metinlerin ilgisiz bölümleri dışarıda tutulmuş değildir ve eserin adından *Oğuznâme* diye söz edilmesine rağmen bu bilginin de esasında alıntı yapılan alt metinlerle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü eser bir Afşar anlatısı olmak üzere tasarlanmışken sebep-i telif sayılabilecek iki ayrı bölümde de buna hiç değinilmemiştir. Ayrıca ikinci kez yazılan sebep-i telif bölümü ilkinden kopuktur ve çelişki içermektedir. Zira ilk bahiste esere Oğuz Han, ikincisinde ise Mısırlı tarihçiler tarafından *Oğuznâme* adı verilmiştir. Bu durum, ilgili bölümlerin de başka Oğuznâmelerden montajlandığını göstermektedir. Metne ikinci kez bir sebep-i telif kısmının konulması ve bunun ilkinden farklı olduğunun görülmemesi ise yazıcının dikkatsizlikleri hakkında fikir vermektedir. Nitekim metin boyunca özensiz bir tutuma bağlı olarak birçok farklı hata tipi dikkati çekmektedir.

Birinci Sebebi Telif Bölümü

*"meclis ü maḥāfil-i irem müşākillerinde naql-ı tārīḥ öten peygāberlerdin
ve pâdişāhlar-ı keyāndın ve emirler-i şāhib-kırāndın ve anlarıñ evlād ve*

¹ Bundan sonra KO.

² *Oğuznâme* terimi ile yalnız Oğuz Han'ın hikâyesini (doğumunu, ad almasını, evliliklerini, hanlık makamına oturmasını, seferlerini, ad verdiği boyları, çocuklarını, torunlarını, onların üleş ve orunlarını, damgalarını ve ongunları olan kuşları, kısacası yalnızca Oğuz Han etrafında teşekkül eden vakıaları) anlamak gerekir. Tek bir eser içinde bir Oğuznâme metnini Çingiznâme, Timurnâme, Şibânînâme, Selçuknâme anlatıları da takip edebilir; ama bu durum, büyük metnin tamamının bir Oğuznâme olduğunu göstermez. Böyle bir eser diğer şecerânâmeleri de işaret eder. KO de böyle bir oluşumdur, yalnız Oğuz Han anlatısından ibaret bir eser değildir. Cengiz Han'dan, Akkoyunlular'dan, Canoğulları'ndan, Şibânîler'den, Dürrânîler'den de söz etmektedir. Ancak bunlar içinde etrafıca verilen iki şecerânâmeden birisi Oğuznâme, diğeri Afşarnâme'dir.

ahfâdlarından mezkûr olub ve ol hân-ı 'âlî-şân-ı sipihr-makama³ ol nakl-ı tarih-i mâzî eyü körünüb rây-ı şavâb-nümâları ve hâtır-ı 'âlemgîrleriğa yetişdi kim ibtidâ-yı peydâ-şüd-ı dünyâdın tâ beyân-ı halât-ı Âdem şafiyî aleyhi's-selâm ki haqq sübhânehu ve te'âlâ anıñ mañlûk eyleyüb irtifâ'-yı râyât-ı hilâfet üze hil'at-ı inni câ'ilün fi'l-arz-ı halife⁴ning Âdem kâmetine keygizüb zîb ü ziyet virdi ve Âdem eyyâmıdın tâ bizing eyyâm-ı ferañ-encâmımızğaça kitâblar-ı mu'teber yüzidin cem' ü te'lif eyleyüb ve bizing 'aşrımızda keçen vâkı'atları ve bizing oğlanlarımızı evlâd- be-evlâd tâ vaqti-ki Âdem oğlu yer yüzinde var oldıñınça tahrîr ü takrîr ü beyân olsun kim her bir ferd ez-efrâd-ı âdemî öz mâhiyetini müşahhâş eyleyüb ve bu nüsha tâ inqirâz-ı 'âlemeçe rüzgâr ara düstürül'-amel olub bizdin evlâd-be-evlâd yâdigâr kalsun ve bu cihetdin bir niçe söz öten vâkı'atlardan mezkûr ve tahrîr olub ve bul kitâb ol hân-ı gîti-sitân Oğuznâme müsemmâ kılub ferzendler-i ercümend-nâmdâr ve birâderler-i kâm-kâr-ı 'âlî-mikdarığa naşihat kıldı kim bizdin song her biringiz bu reviyeye-yi marziyedın 'amel idüb ve bu şarika birle sülük ve meslûk kılinglar kim tâ bizing evlâdımız ve sizlering ferzendleringiz inqirâz-ı 'âlemeçe çok halk ve cemâ'at ve il ve ulus 'âlem ara peydâ bolurlar tâ ol cemâ'at her birisi öz abây-ı kirâm-ı felek-ihtişâmını ve il ve ulusını bu kitâb sözidin müşahhâş ve bu şarıkdan zâhir idüb öz yirinde ve öz maqâmında müstaķim olub ülüş ve orunlaridin taħallûf ve tecävüz kıлмаğaylar ve her bir mechülü'n-neseb-i dün u zebün özini be şarık-ı kızb bu silsile-yi eslâf-ı kirâm-ı sipihr-ihtişâma yetiş-turmağaylar ve bizing eyyâmımızdın song her bir evlâdımız nesl-be-nesl bu Oğuznâme-yi mu'teber sözine 'amel idüb öz 'aşrında ve eyyâmında bu silsile-yi 'âlîye birle özini güzestelerine ittisâl virüb ve ferzendlerini bu şar[z] hidâyet kılsun kim tâ kıyâm-ı kıyâmet intizâm-ı bu silsile bâkî kalıb ser-rîşte-yi te'lif hiç vaqtda inqitâ' olmaya" (1b/5-2b/11) → "İrem (gibi olan) meclis ve ortamlarda tarih anlatımı, (gelmiş) geçmiş peygamberlerden, padişahlar padişahlarından, üstün hükümdarların emirlerinden ve onların çocukları ve torunlarından söz ediyordu. Geçmişin tarihinin nakli o yüce soylu, gök makamlı hana hoş görünüb onun doğru yargılar veren ve cihanı kuşatan aklına (şu) geldi: Dünyanın yaradılışının başlangıcından ta Âdem-i safiyî Aleyhisselâmın hâllerinin beyanına -ki Yüce Allah onu yarattı (ve) hilafet bayraklarının tepesi (ne koymak) üzere "Ben bir halife yaratacağım" kaftanını Âdem'e giydirip (onu) süsledi- Âdem zamanından bizim refah bulduğumuz ana kadar (gerçekleşen olaylar) güvenilir kaynaklara dayanılarak toplanıp yazılsın. (Bu kitap) bizim asrımızda geçen olayları ve bizim çocuklarımızı (da) kuşak kuşak, ta ki insanoğlu yeryüzünde var olduğu sürece yazıp anlatsın ki insanlardan her biri öz kimliğini açıklasın ve bu kitap, tâ dünyanın sonuna kadar (her) devirde bir nizamname olup bizden (sonra) kuşaktan kuşağa yadigâr kalsın. Ve bu gözle olup biten olaylardan birçok konu anlatılıp yazıldı ve bu kitab(a) o dünyayı ele geçiren sultan, **Oğuznâme** adını verdi. Ün sahibi muhterem çocukları ve çok değerli bahtiyar kardeşlerine: "-Bizden sonra her biriniz bu (izlenmesi) beklenen yoldan yürüyüp bu biçimde hareket etsin ki bizim evladımız ve sizin çocuklarınız (içinden) dünyanın sonuna kadar çok halk, topluluk, il ve ulus ortaya çıksın. Böylece gök heybetli saygın ataları ile il ve ulusunu bu kitabın anlattıklarından aydınlatarak bu biçimde ortaya çıkarsın. Kendi yerinde ve makamında kalarak ülüş ve orunlarına itiraz etmesinler ve

³ Kendisinden söz edilenin kim olduğu için bk. "el-hākān bin el-hākān bin el hākānū'-l hākān-ı 'âlî-şân-ı bülend-mekān Oğuz Hân-ı Türkmān-ı şāhib-kırān" 1b/1-2

⁴ Bakara/30: "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım."

başkasının hakkına dokunmasınlar ve her bir alçak, soyu belirsiz kimse, kendisini sahte biçimde bu gök heybetli saygın ataların silsilesine dayandırmasın. Ve bizim devrimizden sonra her bir evladımız kuşaktan kuşağa bu itibarlı Oğuznâmenin anlattıklarına uysun. Kendi çağlarında bu yüce silsile ile kendilerini geçmişlerine bağlasın ve çocuklarını böyle yetiştirsın (terbiye etsin) ki böylece kıyamete kadar bu silsilenin sıralanış biçimi baki kalsın ve yazmanın ipliği hiçbir zaman kesilmesin” diye nasihat etti.

İkinci Sebeb-i Telif Bölümü

ve Oğuz, hân olmağığa āgāh olub uluğ kiçik barça halkı yığıb toy verdi ve ol ma'reke-yi 'ālī-mihrde Mısr mārīhlerine hūkm kıldı kim ol kün ki Hūdā Te'ālā yed-i kudret birle bul cihānı peydā kıldı ve halk-ı Ādemdin öng kim maḥlūḳ boldı ve andın song Ādem maḥlūḳ olub anıng kıysı oğlanlarını nebī bolub ve kıysı oğlanlarını mesned-i hilāfetde tā Nūh vaktınaça müstakīm oldı ve mukaddime-i tūfān-ı ḥazret tayy kılub tā bizing 'aşrımızğaça ve bizing evlādımız 'aşrınaça uluğ kitāblar yüzidin tahrīr edingler ve ol vaqt tamām-ı Mısr hükemāsi ve mārīhleri cem' olub çok miḥnet ve meşakḳat birle ittışālū'-'emrillāhi te'ālā bir uluğ kitāb taḥnīf kılub ol kitāb adını **Oğuznāme** müsem mā kıldılar (39a/12-39b/9). → "... O vakit bütün Mısır âlimleri ve tarihçileri bir araya gelip büyük eziyet ve güçlüklerle Allah'ın emri üzere büyük bir kitap düzenleyerek o kitabın adını Oğuznâme koydular."

1. Orijinalliği

Metnin Sorunları

KO'nin en ayırıcı ve kendine özgü olan yönünü, metne montajlanan Afşar girdileri oluşturmaktadır. Bu pasajlar dışarıda tutulursa KO'nin orijinal bir metin olduğunu söylemek zordur. Çünkü neredeyse tamamen kolaj bir metin görünümü sergilemektedir. Ādem peygamberden Oğuz Han'a kadarki peygamber kıssaları bölümü, büyük ölçüde Mirza Ulūḡbek'in *Tarih-i Abira Ulusu*⁵ adlı Farsça eserindeki rivayetlerle ve yer yer Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terâkime*⁶indeki aynı bölümlerle örtüşmektedir. 36. varakta başlayan Oğuz Han anlatisından itibaren de (çoğunlukla hiç değiştirilmemiş olarak) ŞT'den alınmış bir kopya eser özelliği göstermektedir. Bu kopyalama ŞT'nin bitimine kadar sürmektedir. İki metin arasında koşutluğun bozulduğu kimi yerler ya yazıcının kendi ağzına kaçışları ya da dikkatsizlik, yanlış alıntılama, sözcük-cümle-satır atlama gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır. Eser genel olarak da birçok kopukluk ve farklı türden hata tipi barındırmaktadır. Bunlar bazen anlamı bütünüyle değiştirecek, olaylar arasında köprü kurmayı engelleyecek, büyük bilgi yanlışlarına yol açacak cinsten kopukluklardır ve sayıca da çok fazladır. Açıklama içermeyen bütün benzer durumlarda olduğu gibi bu sorunların hattattan mı, yoksa metni dikte ettiren bir başka ağızdan⁷ mı kaynaklandığı belirsizdir. Ancak özensiz bir kalemden ortaya çıktığı ortadadır ve bütüncül bakıldığında bu durum hikâyelerin tutarlılığına/inandırıcılığına, eserin edebî değerine gölge düşürmektedir. Sözü edilen bu sorunlar arasında yalnız ŞT'den izi sürülebilirler bile eserin kusurlarını görmek açısından yeterince fikir vericidir. Aşağıda bunların başlıcaları sıralanmaktadır. Ok (→) ile gösterilen dil içi çevirilere bakıldığında bu sorunlar daha da net biçimde izlenebilmektedir.

⁵ Bu eser, 1994 yılında Buriboy Ahmedov, Naim Norkulov ve Mahmud Hasaniy tarafından *Tört Ulus Tarikhi* adıyla Özbek Türkçesine tercüme edilmiştir.

⁶ Bundan sonra ŞT.

⁷ Bu bilinmezlik nedeniyle her iki ihtimali karşılamak üzere burada "yazıcı" terimi kullanılmaktadır.

Cümle Atlamaktan Kaynaklanan Boşluklar

1. **ŞT:** Oğuz Hân barıp Tatarı çaptı. Tatar hânı köp çerik birlen kelip uruşdı. **Oğuz Hân bastı takı leşkerini kırdı.** Oğuz Hânning leşkerining qolına olçaqlı *ölük* mal tüşdi kim yüklemekke *kölük* azlıq qaldı (73a/2-4)

> **KO:** Oğuz Hân barıp Tatarı çaptı Tatar hânı köp çerik birlen kelip uruşdı [...] Oğuz Hânning leşkerining qolına olçaqlı *uluk* māl tüşdi kim yüklemekke *māl* azlıq qaldı (40b/12-41b/4)

→ “Oğuz Han gidip Tatar(lar)a hücum etti. Tatar hanı çok sayıda askerle gelip savaştı. Oğuz Han’ın askerinin eline o kadar büyük ganimet geçti ki (bunları) yüklemeye binek yetmedi.”

2. **ŞT:** Hân hūqm kıldı kim hīç kim mindin qalmasun tip barıp Ğurnı aldı **irse yel kelip yaz boldı. Leşkerning sanın aldı,** bir niçe kişi kim kem keldi, anlarını sordu, hīç kim bilmediler (75b/1-2).

> **KO:** Hân hūqm kıldı kim hīç kim mindin qalmasun tib Ğurnı aldı [...] bir niçe kişi kim kem keldi anlarını sordu hīç kimni bilmediler (44b/4-5)

→ “Han, hiç kimse benden (geride) kalmasın diye emrederek Gur’u aldı. Birkaç kişi eksik çıktı, onları sordu. Hiçbiri bilmedi.”

3. **ŞT:** anıng üçün hân bir bolsa il tüzelür ve **ikki bolsa il buzulur.** Burunğı ötken biligli kişiler aytıp tururlar kim “*bir kınga iki kılıç sıgmas ve bir hātūnnı ikki er alıp oltura bilmes ve bir yurtğa ikki töre sıgmas*” (83b/14-17)

> **KO:** anıng üçün kim hân bir bolsa il tüzelür [...] burunğı ötken biligli kişiler tib tururlar *bir kınga iki kılıç sıgmas ve bir hātūnnı iki ir almas ve bir yurtğa iki töre sıgmas* (55b/9-11)

→ “Şunun için(dir) ki han bir ise devlet kurulur/düzene sokulur. Geçmişte yaşayan bilgili kişiler ‘Bir kına iki kılıç sığmaz, bir hatunu iki er almaz, bir yurda iki töre sığmaz’ demişlerdir.”

4. **ŞT:** ammā Kozi Yavı Hân birlen İnal Hânning arasında **niçe yıl ötkenini** cezm ayta *bilmey miz andaq hem bolsa az aytalı, şayed köp aytsaq yalğan bolğay* dört ming yıl bar turur (84b/15-18)

> **KO:** ammā Kozi Yavı Hân birle İnal Hânning arasında [...] cezm *bilir biz* [...] dört ming yıl bar turur (65a/11-12)

→ “Ama Kozi Yavı Han ile İnal Han arasında kesin biliyoruz (ki) dört bin yıl vardır.”

5. **ŞT:** Takı qaysı uruğı köp bolsa andın pādışāh köterdiler. **Mundaq Qayıdın bir kişini pādışāh köterürler irdi.** Qayı uruğı ve Bayat uruğı ve takı biş altı az uruğlar anğa qoşulurlar irdi (85a/13-15)

> **KO:** qaysı uruğı köp bolsa andın pādışāh köterdiler [...] Qayı uruğı ve Bayat ve biş altı az uruğlar anğa qoşulurlar irdi (66a/1-3)

→ “Hangi boyları (sayıca) çok ise ondan padişah tayin ettiler. Kayı boyu ve Bayat ile beş altı az (sayıda) boy birliği de ona katılırlardı.”

6. **ŞT:** bir niçe kündin song **hânning ölük aşını berip olturup irdiler.** Hânning oğlı boldı tip sivinçi tilediler (86b/5-6)

> **KO**: bir niçe künden song [...] hānning oğlu boldı tip sevinci tilediler (68a/5-6)

→ “Birkaç gün sonra hanın oğlu oldu diye müjde istediler.”

7. ŞT: Duyılı Qayı Hānning bayrı kişileri Tumanğa söz berdiler. Pādişāhlık atangdın sanğa mirās qalğan turur. Barça halk ittifaq birlen Kōl İrkige ‘āriyyet tapşurub irdiler. Bu şart birlen kim her qaçan sen bālig bolsang sanğa tapşurgay tip. **Tuman bu sözni Kōl İrkige bir kişidin ayturdi. Kōl İrki** bu sözni işitkendin song halvetde Qorqutğa aytdı (87a/13-87b/2)

> **KO**: Duyılı Qayının bayrı kişileri Tumanğa söz berdiler pādişāhlık atangdın senge mirās qalğan turur ve barça halk ittifaq birlen Kōl İrkige ‘āriyyet tapşurub irdiler bu şart birlen kim her qaçan sin bālig bolsang senge tapşurgay Tuman bu sözni [...] işitkendin song halvetde Qorqutğa aytdı (69a/6-11)

→ “...Tuman bu konuşmayı duyduktan sonra yalnızken Korkut’a dedi (ki)”

8. ŞT: Oğuz ili Qorqutğa aytdılar bu oğlanga **bir** yahşı at koygıl tidiler. Qorqut Ata muning atı Tuman Hān bolsun tidi. Halk aytdılar **mundın yahşırağ at koygıl. Qorqut Ata aytdı** mundın yahşı at bolmas **tidi** ol kün-ki Duyılı Qayı Hān öldi irse bizing yurtımız tuman tutub qarangu boldı. Bu oğul tumanda tuğdı aning üçün Tuman **at** koyduğ (86b/13-18)

> **KO**: Oğuz ili Qorqutğa aytdılar bu oğlanga yahşı at koygıl tidiler Qorqut, muning atı Tuman Hān bolsun tidi halk aytdılar [...] mundın yahşı at bolmas ol kün-ki Duyılı Qayı Hān öldi irse bizing yurtımız tuman tutub qarangu boldı bu oğul tumanda tuğdı aning üçün Tuman koyduğ (68a/12-68b/4)

→ “Oğuz halkı Korkut’a: ‘Bu çocuğa güzel (bir) at koy’ dediler. Korkut: ‘Bunun adı Tuman Han olsun’ dedi. Halk: ‘Bundan güzel ad olmaz. Duyılı Qayı’nın öldüğü gün bizim yurdumuz duman(la) kaplanıp karanlık oldu. Bu çocuk dumanda doğdu. Onun için (adını) Tuman koyduk” dedi.

9. ŞT: imdi bu sözini oquğan ve tinglağan kişiler yahşı fikr kıling. Oğuz Hān bizning peygamberdin **tört ming yıl ilgerü ötken turur. Qazan Alp bizning peygamberdin** üç yüz yıl song irdi. Qarığan çaqında Mekkeğa barıb hācı bolub keldi. **Pes** Salur Qazan altı arqada **Oğuz Hānğa neçük yeter ve tağı Salur Qazan Qayı Qorqut Ata birlen bir zamanda** irdi (99a/9-14)

> **KO**: imdi bu sözni oquğan ve tingleğan kişiler yahşı fikr kıling Oğuz Hān bizing peygamberdin [...] üç yüz yıl song irdi qarığan çaqında Mekkeğa barıb hācı bolub kildi Salur Qazan altı arqada [...] irdi (83b/12-84a/1-3)

→ “Şimdi bu konuşmayı okuyan ve dinleyen kişiler iyi düşünün. Oğuz Han, bizim peygamber(imiz)den üç yüz yıl sonra idi. Yaşlılık döneminde Mekke’ye gidip hacı olup geldi. Salur Kazan altı(ncı) göbekte idi.”

10. ŞT: Ögürçıkning altı oğlu bar irdi. **Her ikisi bir ikiz bolup irdi.** Üç yolu biribirining kiyinindin ikiz bolup atları bu turur (100b/9-1)

> **KO**: Ögürçıkning alt oğlu bar irdi [...] ve üç yolu bir birining kiyinindin ikiz boldı anlarning atları bu turur (85a/1-3)

→ “Ögürçık’ın altı oğlu vardı ve üç kez birbirinin arkasından ikiz oldu(lar). Onların adları şöyledir.”

Sözcük/Öbek Atlamaktan Kaynaklanan Boşluklar/Yanlıklar

1. **ŞT:** faşl-ı Ahnu' oğlu **Matusalah** 'aleyhis's-selâm (68a/9)

> **KQ:** faşl-ı Ahnu' oğlu [...] 'aleyhis's-selâm (23b/11)

→ "Ahnu oğlu aleyhisselamın faslı"

2. **ŞT:** tengrim buyursa İnel Hânning zamânından **tâ biz bu kitâbnı aytğan çağğaça** bir bir aytgumuz turur (84b/13-14)

> **KQ:** tengrim buyursa İnal Hân zamânından [...] bir bir aytgumuz turur (65a/9-10)

→ "Tanrım buyur(ur)sa İnal Han zamanından bir bir anlatacağız."

3. **ŞT:** Beş altı arka ötkendin song yirge suğa tartdı tağı çengeleri kısık ve közleri uluğ ve yüzleri küçük ve **burunları** uluğ bola başladı (86a/2-3)

> **KQ:** beş alt arka ötkendin song yirge suvğa barıtdı çengeleri kısık ve közleri uluğ ve yüzleri küçük ve [...] uluğ bola başladı (67a/7-9)

→ "Beş altı nesil geçtikten sonra (oradaki) toprağa suya benzediler/uyum gösterdiler. Çeneleri dar, gözleri iri, yüzleri küçük ve büyük olmaya başladı."

4. **ŞT:** Azğına turğan tumannı bu oğlanıng yaşlıkına oğşatıp men. Song(g)ı âfitâbnı bu oğlanıng yigit bolub atası tahtında oturub devletli ve uzak **ömrlı** bolğanına oğşatıp men tidi (87a/3-5)

> **KQ:** azğına turğan tumannı bu oğlanıng yaşlıkına oğşatıp men ve songı âfitâbnı oğlan yigit bolub atası tahtında oturub devletli uzak [...] bolğanına oğşatıp men tidi (68b/7-9)

→ "Azıcık kalan dumanı bu çocuğun küçüklüğüne benzettim ve (dumanın) sonundaki (arkasından gelen) güneşi (de) çocuk(un) delikanlı olup babası(nın) tahtında oturub devletli, uzun olmasına benzettim dedi."

5. **ŞT:** barça halk **Kara Hân** ölgendin song Buğranı pâdişâh köterdiler (90a/18)

> **KQ:** barça il [...] ölgendin song Buğranı pâdişâh köterdiler (72b/8)

→ "Bütün halk öldükten sonra Buğra'yı padişah yaptılar."

6. **ŞT:** bu yamanlıknı kılğan sen imes irding oğlung irdi irse **cezâsın** tapdı (88a/9)

> **KQ:** bu yamanlıknı kılğan sen imes irding oğlung irdi kıldı irse [...] tapdı (70a/12-70b/1)

→ "Bu kötülüğü yapan sen değildin, oğlundu. Yaptı ise (de) buldu."

7. **ŞT:** uluğ leşker birlen kelip Buğârâ ve Semerқandnı alıp öz qarındaşları **yurtında yağı bolğan sebeddin tura bilmey** kaytıp kitdi (90b/1-3)

> **KQ:** uluğ leşker birle kelib Buğârâ ve Semerқandnı alıp öz qarındaşları [...] kaytıp kitdi (72b/9-10)

→ "Büyük (bir) ordu ile gelip Buhara ve Semerkant'ı alıp öz kardeşleri dönüp gitti."

8. **ŞT:** Kırkut Big sekkiz ming **kişi** birlen yolning bir yanında turup Tuğrul Big sekkiz ming kişi birlen yolning bir yanında turdı (96a/7-8)

> **KQ:** Kırkut Big sekiz ming [...] birlen yolning bir yanında turdı Tuğrul Big sekiz ming kişi birlen yolning bir yanında turdı (79b/8-10)

→ “Korkut Bey sekiz binle yolun bir yanında durdu. Tuğrul Bey (de) sekiz bin kişi ile yolun bir yanında durdu.”

9. **ŞT**: Oğuz birlen Ögürçikning arası dört ming **tört** yüz yıl (98b/14-15)

> **KO**: Oğuz birlen Ögürçikning arası dört ming [...] yüz yıl turur (83a/12)

→ “Oğuz ile Ögürçik’in arası dört bin yüz yıldır.”

Harf Yanlışlarından Kaynaklanan Anlam Değişmeleri

1. **ŞT**: Kara **halkning** tili kelmeslikindin kafını cim okuy turur. Şol kıpçak turur, çıpçak diy tururlar (73b/14-15)

> **KO**: kara **hanning** tili kelmesligindin kafını cim okuy turur, şol Kıpçak turur, Çıpçak ayturlar (42a/10)

→ “Kara Han’ın dili dönmediğinden kafı cim (diye) okuyor. Bu, Kıpçak’tır, Çıpçak diyorlar.”

2. **ŞT**: İmdi Kalaçlarğa bolup ayta turğan sözüimizni **koğğalı** munçaqlı eytdük yeter (77b/5-6)

> **KO**: imdi Kalaçlarğa bolub ayta turğan sözüimizni **koymağalı** munçaqlı eytdük yeter (47a/12)

→ “Şimdi Kalaçlara dair anlatmakta olduğumuz bahsimizi bırakmamalı(yız). Bu kadar anlattık yeter.”

3. **ŞT**: Ulug pādişāhlarıning ‘ādetleri turur, uzak seferğa barganda köçlerin alıp barmaq. Nöker halkning hem ba’zıları alıp barurlar. Oğuz Hanning **bir bigi** köçin alıp barıp irdi (73b/3-5).

> **KO**: ulug pādişāhlarıning ‘ādetleri turur uzağ seferğa barganda köçlerin alıp barurlar nöker halkning ba’zıları alıp barurlar Oğuz Hān **bir iki** (ya da **beriki**) köçin alıp barıp irdi (42a/1-2)

4. **ŞT**: imdi biz bu ayılğan dört ming yılda bir bir at-be-at kimning bolğanın ve kimning bolmağanın **bilmey turur miz**. Munça munça bilmese hem başdın ayakğaça şüretini ayta turur miz. Anı aytaling (85a/6-9)

> **KO**: imdi bu ayılğan dört ming yılda bir bir at-be-at kimning bolğanın ve kimning bolmağanın **bile turur miz** munça munça aytmesek hem başdın ayakğaça şüreti ayta turur miz, aytaling (65b/6-9)

→ “Şimdi bu anlatılan dört bin yılda bir bir, ad ad kimin olduğunu ve kimin olmadığını biliyoruz. Ayrıntılarıyla anlatmasak da baştan sona kadar üstünden (derine inmeden) anlatıyoruz, (o hâlde) anlatalım.”

5. **ŞT**: Bir ay toy kılding aşing tamām **bolmadı** ve havzlarğa salğan kıımız ve ayrıning kölning suyındın köp boldı. İmdi bu kündin song seni Köl İrki Hān tigeli (87a/7-9)

> **KO**: bir ay toy kılding aşing tamām **boldı** ve havzlarğa salğan kıımız ve ayrıning kölning suyındın köp boldı imdi bu kündin song seni Köl İrki Hān diyeli (68b/11-69a/2)

→ “Bir ay şölen yaptın, yemeğin tükendi. Havuzlara döktüğün kıımız(ın) ve ayrıning gölün suyundan çok oldu. Artık bu günden sonra sana Köl İrki Han diyelim.”

6. **ŞT**: Her kaçan Cambik Hân kişi yiberip seni tilese biz halk sening üçün kırılalı ve yoqalalı ve seni tutup **bermegeli** tidiler (102a/16-18)

> **KO**: her kaçan Canı Bik Hân kişi yiberib seni tiley biz halk seniçün kırılalı ve ço[k]⁸ bolalı ve seni tutub **bermeli** tidiler (89a/1-3)

→ “Cambik Han ne zaman adam gönderip seni istese biz (bütün) halk senin için (gerekirse) ölelim, bir araya gelelim ve seni tutup vermeli dediler.

Sözcüklerin Yer Değiştirmesinden Kaynaklanan Anlam Değişmeleri

ŞT: bizdin burunkı ötkenler ol pâdişâhların neseblerin beyân kılamak için çendân kitâb aytıp tururlar. Anıng hesâbın **Hudâ Te’âlâ yahşı bilür** (98a/1-4)

> **KO**: bizdin berü ötkenler ol pâdişâhların neseblerini beyân kılamak için çendân kitâb aytıp tururlar anıng hesâbını **yahşı hudâ bilür** (82a/11-82b/1)

→ “Bizden önce yaşayanlar o padişahların soylarını anlatmak için (kimbilir) ne kadar kitap yazmışlardır onun hesabını (ancak) güzel Allah bilir.”

Dikkat Eksikliğinden/Özensizlikten/Bilgisizlikten Kaynaklanan Tutarsızlıklar

1. Orun ve ülüş alma bahsinde sıralama karıştırılarak üçten altıya atlanmış, sonra yine dördüncü sıradan devam edilmiştir; ayrıca pay sahibi ile eti doğrayanlar ve atı tutanların sırası ve adları da değiştirilmiştir:

- **ŞT**: **üçüncü** örgede Ay Hânning uluğ oğlu Yazırnı olturdılar, sağ yanbaşnı ülüş berdiler. Yasır anı toğradı, Kümü atların tutdı. **Törtüncü** örgede Dodurğanı olturdılar, sağ omaçanı ülüş berdiler. Döger anı toğradı, Mürdeşuy atların tutdı. **Beşinci** örgede Yulduz Hânning uluğ oğlu Avşarnı olturdılar sağ uyluğunı ülüş berdiler. Kızık anı toğradı, Torumçı atların tutdı. **Altıncı** örgede Bigdilini olturdılar, sağ yağrınnı ülüş berdiler, Karkın anı toğradı, Karaçık atların tutdı (81a/16-81b/6)

> **KO**: **üçüncü** örgede de Ay Hânning uluğ oğlu Yazır oturdı anıng ülüş yanbaş oldı Yafir toğradı, Kümü at dutdı ve **altıncı** örgede de Ay Hânning küçük oğlu Dodurğa oturdı anıng ülüş omaça boldı Baydili toğradı Mürdeşuy at tutdı ve **törtüncü** örgede de Yulduz Hânning uluğ oğlu Afşar oturdı anıng ülüş rast uyluğ boldı Kızıl toğradı Torumçı at dutdı **Beşinci** örgede Yulduz Hânning küçük oğlu Bigdili oturdı anıng ülüş yağrın oldı Karkın toğradı, Karaca at dutdı (53b/1-7)

2. Sol tarafa oturanlardan üç ayrı kişiye sol yanbaş pay edilmiştir. Böylece aynı ülüş ikinci kez bir başkasına verilemeyeceği hâlde üçüncü kez verilmiştir:

- **ŞT**: Kök Hânning uluğ oğlu Bayındırnı olturdılar, **sol uyluğunı** ülüş berdiler (81b/7-8)

> **KO**: Kök Hânning uluğ oğlu Bayındır oturdı anıng ülüş **sol yan baş** boldı (53b/10-11)

- **ŞT**: İkinci örgede Çavuldurnı olturdılar, **sol yanbaşnı** ülüş berdiler (81b/9-10)

> **KO**: ve ikinci örgede Kök Hânning küçük oğlu Çavdır oturdı **sol yan baş** anıng ülüş boldı (53b/12-54a/1)

- **ŞT**: Altıncı örgede Avanı olturdılar, **sol yağrınnı** ülüş berdiler (81b/16-17)

⁸ Başka bir sözcük arama çabası gereksiz de olabilir. Çünkü ŞT’de bu sözcük *yoq* olduğuna göre bunun da burada *yoq* yerine yanlış yazılmış bir sözcük olması muhtemeldir.

> **KO**: altıncı örgede de Tengiz Hāning küçük oğlu oturdu **sol yan baş** ülüş aldı (54a/7-8)

3. 34b/2 numaralı satırda “Türk Hān faşlı bu turur” başlığıyla Yafes oğlu Türk Han bölümü başlamıştır. Oysa 29a/6 numaralı satırdan itibaren yer yer Türk’ün hikâyesi zaten nakledile gelmektedir. Yeni fasilla sanki sayfalar Türkten hiç söz edilmiyor gibidir.

4. Oğuz Han’ın yirmi dört torunun adları, kuşları ve damgalarından söz edilirken ikinci sırada Bayat unutulmuş ve yalnız yirmi üç torunun adı sayılmıştır (bk. 54a/11-55a/9).

5. 29a/5 numaralı satırda yer alan “Mesihdin iki oğul boldı birini adı Yecüc birining adı Mecüc” cümlesinin neden o pasaja iliştiliği anlaşılammaktadır. Zira hemen öncesinde “Yüce Allah Yafes’e on bir oğul nasip etti” denmiş ve on bir oğulun adı sayıldıktan sonra araya bu cümle sıkıştırılmıştır. Sonra da bu cümle hiç yokmuş gibi üzerinde durulmamış, herhangi bir bağ kurulmamış ve on bir oğuldan biri olan Türk hakkında konuşmalar başlamıştır.

6. “Oğuz Hān ilining ‘ahd kılğanlarının zikri” başlığı, ŞT’de Kün Han’ın ölümü ile sonlanmış ve hanlık sırası büyük oğul Kayı’ya geçmiştir. KO’nde ise Kün Han’dan sonra iktidar Ay Han’a geçmiş ve birkaç satıra sığdırılan bu hanlık, ulusların birbirine düşman olduğu; kargaşa ve isyanın hüküm sürdüğü bir dönem olarak olumsuzlanmıştır (bk. 56a/8-12). Ardından bu bölümü bir başlığın altına taşınmış olarak Yıldız Han faslı izlemiştir:

Yıldız Hān ki maşırık-ı sa’adetdin āfitāb dek hālāyıkğa tūlū’ kıldı ve taht-ı saltanatda müstakırr oldı, ol eyyāmda qarangu cihān hālāyık közine yaruğ boldı (56b/1-3) cümleleriyle başlayan bu pasaj, Afşar vurgusu öncesine bir hazırlıktır. Ancak kronoloji yine bozuktur. Çünkü Yıldız Han faslından sonraki başlık, “**Kün Hāning uluğ oğlı Kayı Hāning hān bolğanının zikri**” olmuş ve burada az önce Ay Han’dan hiç söz edilmemiş gibi hanlık sırasının Kün Han’dan Kayı Han’a geçtiği beyan edilmiştir. Bu kısa bölümden sonra “**Dib Baquy hān bolğanının zikri**” konu edilmiş ve iki fasıllık aranın ardından Ay Han ve Yıldız Han bağlantısı yeniden kurularak sıradaki anlatı “**faşlı-ı beyān-ı Afşar Hān-ı şahib-kırān**” olmuştur. Bu montaj, orijinal metindeki silsile de bozulmadan bırakıldığı, yani Afşar Han faslı devam eden kurgunun içine gerekli köprüler kurulmadan eklendiği için eğretidir ve çok amatörce. Çünkü metnin kurgulayıcısı aynı hanlık sırasını iki farklı kişiye vermiş ve sıralamayı da bir düzene koymuş değildir.

7. Beçene halkının Toymaduk adındaki padişahının gelip Salur Kazan’ın annesini esir olarak götürdüğüne dair anlatı, KO’nde Salur Kazan’ın de esir edildiği biçiminde aktarılmıştır. Oysa esir edilen yalnız Salur’un annesidir, kendisi değildir.

ŞT: Beçene ilining Toymaduk atlı bir pādīshāhı kelib Salur ilini çapıb **Salur Kazan Alpnıng anası Çaçaklını olcalap** alıb kitib. Üç yıldın song kedhüdāsı Enkeş köp māl birlen Kıpçaklını **ka[ya]ta** aldı (101a/5-6)

> **KO**: Beçene ilining Toymaduk digen bir pādīshāhı kelib Salur ilini çapıb **Salur alıb** anıng anası Kaçaklını **olçalar** alıb ketib üç yıldın song kedhüdāsı Enkeş māl berib Kaçaklını **ka[y]tib** aldı (66b/6-8).

→ “Beçene ilinin Toymaduk adlı bir padişahı gelip Salur halkına hücum etti, Salur’(ı) aldı, onun annesi Kaçaklı’yı (da) esir ederek alıp gitti. Üç yıldan sonra görevlisi Enkeş mal vererek Kaçaklı’yı (dönüp) aldı.

8. Mur Yavı → Mur Yavı oğlu Qara → Buğra Hân (ŞT 89b/5 -90a/17) olarak dizilmesi beklenen silsile, KO'nde bozulmuş; Mur Yavı oğlu Qara Han atlanarak Buğra Han'a gelinmiştir. Bu kopukluk başlıksız verilen Buğra Han faslının ilk cümlesini anlaşılmasız kılmaktadır. Çünkü "barça il ölgendin song Buğranı pâdişâh köterdiler" (KO 72b/8) cümlesinde ölenin kim olduğu bilgisi yoktur; oysa ŞT aynı cümlede bu bilgiyi vermektedir: "Barça halk **Qara Hân** ölgendin song Buğranı pâdişâh köterdiler" (90a/18)

Kesik Cümlelerin/Tamamlanmayan Eksiklerin Yol Açtığı Anlam Açıkları

1. "faşl-ı Aḥnu' oğlu 'aleyhis's-selâm" (23b/12) başlığı, "Aḥnu' turur" cümlesiyle başlamaktadır. Burada yazıcının gözü birkaç sayfa öncesinde yer alan "faşl-ı Aḥnu' es-selâmni beyânı bu turur" (20a/9-10) başlığına takılmış ve o faslın ilk cümlesi olan "Aḥnuḥ turur" cümlesi bu fasla da taşınmış olabilir. Ancak öyle ise de yazılıp silinmediği için, öyle değilse eksik bir cümle olduğu için sorunludur.

Bu başlık ayrıca sunduğu silsile açısından da karışıklık içermektedir. Çünkü ŞT'de aynı kronolojik sıralama Eḥnoḥ (İdris) → Matusâleh → Leymek → Nuḥ (68a/3-13) biçiminde ilerlerken KO bu sırayı Aḥnuḥ (İdris) → Matusâlah → Kelmel → Matusâlah → Malek → Nuḥ (20a/9-10; 24a/8) biçiminde sunmaktadır. Gözü kaydığı için yazıcı aynı adı iki kez mi gördü yoksa (zayıf bir ihtimal de olsa) ŞT bu silsileyi eksik mi sundu belirsizdir.

2. 98. varak yeni bir konu ile başlamaktadır. Bu, bir önceki sayfanın bitiminde "... Rûma pâdişâh bolan sultânların şüretleri beyân olsun" (98b/12) başlığı ile de haber verilmiştir. Ancak anlam akışı bozuktur, konuya birden girilmiştir, bağ kurmayı sağlayacak hiçbir köprü yoktur ve hangi tarihten söz edildiği belirsizdir. Bu da ilgili pasajın bir başka metinden eksik kesilerek olduğu gibi KO'ne montajlandığını düşündürmektedir:

"İrâna Çingiz Hân mutaşarrıf oldı ve Ḥasan Hân İrândın barıb bilâd-ı Şâm ve Rûm teferruḥ eyledi ve çok yıl ol memleketde hükümet ve pâdişâhlık eyledi ve anıḡ ḥırmen-i ḥayâtını şarşar-ı ecel ber-bâd vurandın song anıḡ oğlu Ebû'l-Ḥasan Hân Şâm memleketinde hükümet ve pâdişâhlık eyledi" (98a 1-4)

3. 108. varakta Afşar beylerinden Niyaz Muhammed oğlu Rahmetullah Han'dan söz edilirken diğer kardeşleri içinden hanlık yapmış olanlardan da yeri gelince söz edileceği cümle eksik bırakılarak bildirilmiş; ancak iki sayfa sonra eser sona erdirilmiştir. Bu durum eserin daha devam edecekken hızlıca tamamlandığını düşündürmektedir:

"öngö inilerini hükümet kılğanın ve saltanat bolğanların her birini öz yirinde beyân" (108a/9-10).

Paralelizmin Bozulmasıyla İlgili Veriler

1. ŞT: İkkinçi örgede Alqa **İvlini** olturtdılar. Sağ qarı ilikni ülüş berdiler. Qara **İvli** anı toğradı, Lala atların tutdı (81a/14-16)

> KO: ikinci örgede de Ala **Qonılı** oturdı anıḡ ülüş qarı ilik boldı Qara **Öyli**⁹ toğray Lala at dutdı (53a/10-11)

2. ŞT: ikki oḡlı bar irdi. **Uluḡ** oḡlınıḡ atı Al **kiçikiniḡ** atı Duyılı Qayı (86a/13-14)

> KO: iki oḡlı bar irdi **bir** oḡlınıḡ atı Al, **kiçikiniḡ** atı Duyılı Qayı (67b/6-7)

⁹ Diğer Oğuznâme varyantlarında ikinci unsurun adı, birinciye paralel biçimde adlandırılmıştır.

Başlık Kullanmamaktan Kaynaklanan Karışıklıklar

1. Oğuz'un han olması ile ilgili süreç, ŞT'de ayrı bir vurgu amaçlandığı için ve ayrıca konunun değişmesinin de bir gereği olarak "Oğuz Hânning hân bolğanının zikri" (72b/7) başlığı altında verilmektedir. Ancak KO yazıcısı aynı bölümü "Oğuz Hânning dünyâga kelgenining zikri" (40b/1) başlığı altında devam ettirmektedir.

2. "Mur Yavının hân bolğanının zikri" (72a/12) başlığını ŞT'de "Mur Yavı oğlu Karanın hân bolğanının zikri" (90a/8-9) bölümü izlemektedir. Ancak bu başlık KO'nde yoktur. Ardından gelen "Buğra Hânning hân bolğanının zikri" (90a/16-17) faslı ise KO'nde bu başlık içinde değil, "Mur Yavının hân bolğanının zikri" içinde verilmektedir. Bu durumda KO silsileyi eksilterek, dolayısıyla da bozmuş olarak Buğra Han'a ulaştırmış görünmektedir.

3. "Camı Bik Hân zikri ve Eski hâlkının çî-güneliği" başlığı Camı Bik oğlu Berdi Bik'ten ve Tiveçiler halkından söz edilerek sonlandırılmaktadır. Ardından yeni bir başlık atılmış ama silinmiştir. Ancak konunun birden bire değişmesi burada yeni bir faslı gerektirmektedir. Çünkü hiç gereği yokken, hiçbir bağ kurulmamışken burada Yıldız Han'ın nesebi sıralanmakta ve hemen ardından da yine aynı bağlantısızlıkla Moğol anlatısına geçilmektedir:

ki ba'zı nüshada mezkûr turur kim (...) Yılduz, Dib Baquy Hân neslidin turur Dib Baquy Hân, Alınca Hân oğlu ve Alınca, Türk Hân oğlu turur ve Türk Hân, Oğuz Hân evlâdı ve Yâfes zürriyetidin turur (90a/1-4)

ŞT'den Alıntılanan İçeriğin Aynıyla Bırakılıp Başlıkların Değiştirilmesinden Kaynaklanan Eksikler/Bağlantısızlıklar

1. **ŞT**: Oğuz Hânning Tûrân ve Hindûstanga yörgenining zikri (75a/6-7)

> **KO**: Oğuz Hân leşker yığıb Buğarâ ve Semerqand kilgeni beyanı bu turur (44a/5-6)

2. **ŞT**: Oğuz Hânning İrân ve Şâm ve Mısr sarı yörgenining zikri (7b/13)

> **KO**: faşl-ı Oğuz Hân İrân üstine yöriğanı beyanı bu turur

3. **ŞT**: Oğuz ilining 'Alî Hânğa yağı bolup Şâh Melikni öltürüp iv başına Qara Hân bolup dört tarafge kitkenining zikri (95a/13-14)

> **KO**: il başığa Qara Hân bolğanı dört taraf kitkenining zikri (78b/6-7)

4. **ŞT**: Türkmen bolup Türkmence koşulğan illerning zikri (102a/6-7)

> **KO**: Camı Bik Hân zikri ve Eski hâlkının çî-güneliği (88b/6)

Yanlış Alıntılamalardan Kaynaklanan Kurgu Bozuklukları

1. **ŞT**: **Köl İrki** bu sözni işitkendin song halvetde Qorqutğa aytdı (87b/1)

> **KO**: **Tuman** bu sözni işitkendin song halvetde Qorqutğa aytdı (69a/10)

→ "Tuman bu konuşmayı duyduktan sonra yalnızken Korkut'a dedi (ki)"

2. **ŞT**: on altı arqa dört yüz yılda her çend köp bolsa dört yüz elig yılda öter. Pes Ögürçik dört ming yılda ötken atalarının **atı kani?** (98b/15-17)

> **KO**: on altı arqa dört yüz yılda her çend köp bolsa dört yüz elig yılda öter pes Ögürçik dört ming yılda ötken atalarının **atı aytalı** (83a/12-83b/2)

→ “On altı nesil dört yüz yılda her ne kadar çok (gibi) ise (de) (aslında) dört yüz elli yılda biter. Bu durumda Ögürçık’ın dört bin yıl varlık süren atalarının adını söyleyelim.”

3. ŞT: Aning üçün ayta turur men kim Oğuz birlen Ögürçıkning arasında tört ming tört yüz yıl keçip turur. Her ming yılda kırk arka ötse kerek kim ikki yüz arka ötkey iridi. Pes **ğalat** tigen niçük **bolur**

> KO: aning üçün ayta turur men kim Oğuz birlen Ögürçıkning arasında tört ming tört yüz yıl keçip turur her ming yılda kırk arka ötse kerek kim iki yüz arka ötkey iridi aning üçün pes [...] tigen neçük **bolmasa** (83b/7-9)

→ “Bundan dolayı diyorum ki Oğuz ile Ögürçık’ın arasında dört bin dört yüz yıl geçmiştir. Her bin yılda (bir) kırk nesil sürmeli ki iki yüz nesil sürmüş olsun. O hâlde [hata] (olarak) söylenen ...?”

Eserdeki Afşar Vurguları

KO’ nin ayırıcı yönünü ve esas yazılış amacını ortaya koyan bölümler, metne özellikle ilave edildiği anlaşılan Afşar girdileridir. Bu konudaki veriler sırasıyla şöyledir:

1. Afşar adı, metinde ilk defa 51a yüzünün 3. ile 7. satırları arasında geçmektedir. Burada hanlık makamına sırasıyla Kün, Ay, Yıldız, sonrasında Kün Han oğlu Kayı Han ve onu takiben de Kayı Han çocuklarının geldiği belirtilir. Ardından da hanlık sırasının Afşar Han’a geçtiği ve bu tarihten dünyanın sonuna kadar hanlık makamına oturanların Afşar soyundan olacağı ifade edilir. Ancak bu bilgi, kurgusal bozukluk içerir. Çünkü 8. satırda anlatının akışı bozularak Afşar Han’dan ilk defa söz ediliyor gibi “Yılduz Hânın tört oğul boldı: Afşar Hân, Kızıl, Karkın, Begdili” (51a/8-9) bilgisi verilmektedir.

2. Kün Han’ın ölümünden sonra silsile büyük oğul Kayı ile devam ettirilmeyerek Ay Han’a geçilir, böylece anlatının akışı da değiştirilmiş olur. Ancak bu kurguda Ay Han zamanının olumsuzlanması ilginçtir:

“Oğuz Hân ölgende Kün Hân yetmiş yaşar iridi ve tağı yetmiş yıl atası yerinde oturub dād u ‘adl birlen hānlık kıldı tağı andın song haqq rahmetine kitdi ve andın song Ay Hân maķām-ı hükümetde bolub niçe yıl [...] song intikāl kıldı velikin Ay Hân eyyāmında oğrı ve harāmī çok oldı ve çok il az tāifening mālı çapıb aldı ve her bir tire önge birisiğa yağı olub ve hān hükmidin temerrüd kılub tuğyān kıldılar” (56a/6-12)

3. Ay Han’dan birkaç cümle ile kısaca söz edildikten sonra Yıldız Han için bir fasıl başlığı açılmış (faşl-ı beyān-ı Yılduz Hân-ı giti-sitān) ve bu bölüm de 56a/12-57a/1 satırları arasına sığdırılmıştır.

Burada ilk defa fiziksel bir tasvire yer verilmiş olması dikkat çekicidir:

“Yılduz Hân orta boylu uluğ yüzlü çatma kaşlu iri āvāzlu kişi iridi” (56b/8)

4. Ay Han’dan sonra kronoloji bozulmuş ve araya ŞT’den alınan Kün Han oğlu Kayı Han faslı ile Dib Bakuy Han faslı girmiştir. Böylece Kayı Han’dan sonra aynı hanlık makamına hem Ay Han, hem Kayı Han oturtulmuştur. Bu, yazıcının sıklıkla yaptığı kurgusal bozukluklardan biridir ve eklentileri ana metne yedirmemekten, sadece yapıştırmaktan kaynaklanan bir hata tipini göstermektedir.

Bozulan bu kronolojiyi “faşl-ı beyān-ı Afşar Hân-ı sāhib-kırān” bölümü takip etmekte; burada da Yıldız Han’dan sonra ikinci defa ama bu defa daha ayrıntılı bir karakter tasviri dikkati çekmektedir:

“Afşar Hân hasenü'l-vech ve miyâne-ğadd ve gird-mahâsin ve büzürg yüzlük ve çatma kaşlık ve uzun barmaklık ve iri âvâzlık ve bülend 'atşelik kişi irdi ve kaç çoklığındın anga Tüglük Hân hem dir irdiler” (58b/3-5)

Bu bölüme göre Afşar Han'ın on oğlu olmuştur: Biyik Depe Hân, Araş Bik, İslâm Bik, Kündüz Bik, Şamlı Bik, Tatar Bik, Kasım Bik, Açı Bik, Ünsan Bik, Ahmed Bik.

Bütün Afşar tire ve aşiretleri, bu on oğulun soyuna dayanmaktadır. Yazıcı, yeri gelince bunları ve bunların neslinden kimin hanlık makamına oturduğunu; kimin yerine sırasıyla kimin geçtiğini de konu edeceğini bildirmektedir (59a/8-12) ancak metnin geri kalanında bu isimlerin bahislerine yer vermemiştir. Sadece Afşar Han'dan sonra yerine geçen Biyik Depe Han'dan ve onun üzerinden kurulan şecereden söz etmiştir. Buna göre oluşturulan kısa ve karıştırılmış silsile şöyledir:

Kün Hân'dan sonra;

Ay Hân
Yılduz Hân
Kayı Hân (silsile dışı)
Dib Bakuy Hân (silsile dışı)
Çozı Yavı Hân (silsile dışı)
Çozı Yavı oğlu (silsile dışı)
Afşar Hân
Mengli Hân
Toylı Afşar Hân
Kızıq Hân
Kızıq oğlu Afşar Hân
Şâhruh Hân

Bu bölüm bitirilirken Afşar Han'ın çocuklarından hanlık makamına oturan birisi ayrıntısıyla anlatılsa başka taifelere sıra gelmeyeceği ve Afşar Han vefat ettiği zaman Ay, Kün, Yıldız; Kök, Dağ, Tengiz çocuklarının tamamının Afşar Han'a itaat ettiği söylenmiştir. Ayrıca Ay, Kün, Yıldız grubuyla Kök, Dağ, Tengiz arasında bir düşmanlık inşa edilmiş ve Kök, Dağ, Tengiz'in mağlup taraf olarak kaçak biçimde ıssız topraklarda yaşam sürdüğü belirtilmiştir (bk. 61b/10-62a/12).

Sonraki fasıl başlığı ise yeniden Kayı Han olmuştur: “faşl-ı beyân-ı evlâd-ı Kayı Hân ki Kün Hân oğlu turur ve beyân-ı hükümet-i Çozı Yavı Hân” (63a/7-8)

Yazıcı burada da akışı değiştirmek pahasına Kün Hân ile Kayı Hân oğlu Çozı Yavı Hân arasına Afşar'ı yerleştirmiş; ancak bu fasılları süre giden kurguya yerleştirmemiş, olduğu gibi askıda bırakmıştır.

5. Eserde Afşar boyunun ön plana çıkarıldığı bir diğer bölüm ise 98a yüzünden başlamakta, yazmanın sonuna kadar sürmektedir. Bu Afşar vurguları dağınık ve birbirinden bağımsızdır. Safevîler'in kuruluşunda önemli bir unsur olan Afşar aşiretlerinin önde gelen bazı isimleri; Horasan'da, Esterâbâd'da, Balkan Dağı'nda, Merv'de, Belh'te ve en son Andhoy'da varlık gösteren Afşar kitleleri bunlar arasındadır.

6. Afşarlar hakkında metinde dikkati çeken bir ayrıntı da orun ve ülüş merasiminde görülmektedir. Zira Afşar, KO' nde sağ kolda 4. çadırda oturmuştur; ancak ŞT'de 5. çadırda. 4. çadırda oturan kişi burada Dodurga'dır.

2. Yazılış Tarihi

KO'nin ne zaman yazıldığı veya kopyalandığı hakkında metinde hiçbir kayıt bulunmasa da bahsi geçen tarihî olaylar üzerinden bir sonuca varılabilmektedir. Örneğin yalnız 96. vараğın b yüzünde Buhara ve civarında hüküm süren Canı Hanedanlığı hakkındaki bilgilere bakıldığında bile metnin tarihini 18. yüzyılın ortalarına taşımak mümkündür.

Canoğulları olarak da bilinen ve 1599-1785 (Özaydın 1993: 154) yılları arasında varlık gösteren bu hanedanlığın kuruluşu, Eşter Han (Astrahan)'ı idare ettiği sıralarda çıkan karışıklık üzerine Yar Muhammed Han'ın, oğlu Canı Bek Han'la birlikte Buhara'ya gelip İskender Han' a sığınmasıyla gelişmiştir. Burada Abdullah Han'ın Zehra adlı kız kardeşiyle evlenen Yar Muhammed Han'ın üç oğlu olmuştur. Bunlar Din Muhammed Han, Baki Muhammed Han ve Veli Muhammed Han'dır. Din Muhammed Han'ın torunlarından Nezir Muhammed Han'ın oğlu Abdülaziz Han, kırk yıl boyunca Buhara'da hanlık sürer. Metinde verilen bu bilgi tarih kaynaklarıyla karşılaştırıldığında Abdülaziz Han'ın 1645-1680 yılları arasında (Özaydın 1995: 154) tahtta kaldığı görülür. Devam eden satırlarda Abdülaziz Han'dan sonra yerine kardeşi Sübhan Kuli Han'ın geçtiği ve tahtta yirmi üç yıl kaldığı; yerine geçen oğlu Abdullah Han'ın da zehirlenerek öldüğü kaydedilmektedir.¹⁰ Abdullah Han zehirlendiğinde tarih 1120'dir (97b/5). Bu da miladi 1708 yılına karşılık gelmektedir. Ardından da Sübhan Kuli Han'ın bir diğer oğlu Ebû'l-feyz Han'ın hilafet makamına geldiği ve otuz sekiz yıl hanlık sürdürdüğü belirtilir. Bu sayısal verilere kadar da tarih, 1746'yı bulur. Devam eden pasajda konu değişir ve birkaç cümleyle Emir Timur'dan söz edildikten sonra Akkoyunlular'a geçilir. Ancak vuku bulan tarihî olaylar arasında en son sözü edilen, eserin de yazılış amacına açıklık kazandıran asıl önemli dönem, Güney Türkistan coğrafyasında varlık gösteren Dürrânî (Abdalî) hanedanlığı dönemidir.

Metindeki tarihsel örgüye ve kronojiye göre Türkistan'a giden Nezir (Nâdir) Kuli Şah, Ali Bey'in Merv-i Şah-Cihan'da bıraktığı büyük oğlu Canı Bey soyundan Niyaz Muhammed Han'ı Belh'e yönetici tayin etmiştir. Niyaz Muhammed Han vefat edince onun yerini büyük kardeşinin oğlu Geday Muhammed Han alır. Ancak Geday Muhammed Han'dan sonra Belh el değiştirir, başka ulusların eline geçer. Bu gelişmelerin devamında Niyaz Muhammed Han'ın yedi oğlunun büyüğü olan Rahmetullah Han, Belh'ten kalkıp Nadir Şah'ın yanına gider ve kısa sürede onun önemli komutanlarından birisi olur. Nadir Şah'ın vefatından sonra bir süre de Ahmet Şah'ın yanında kalır ve onun da önemli emirlerinden birisi olarak kendisine hizmet eder. Daha sonra Ahmet Şah'ın yanından ayrılarak ona bağlı biçimde Andhō (Andhoy) vilayetinin başına geçer ve burada kırk yıl hüküm sürer. Bu kırk yıllık yönetim sona erdiğinde ise yıl, 1204 olmuştur (bk. 107a/10-108b/8).

Tarihî araştırmaların kayıtlarıyla karşılaştırıldığında Nadir Şah'ın ölüm tarihi 1747'dir (ayrıntı için bk. Fraser). Adı geçen Ahmet Şah ise bu ölümden sonra Kandahar'da bağımsız Afgan Şahlığı'nı kurmuş olan Abdalî aşiretinin lideridir. Abdalîler, uzun süre Nadir Şah'ın maiyetinde kalmış ve Ahmet Şah, Nadir Şah'ın en yakınındaki adamlarından birisi olmuştur. Ulusu bağımsız bir devlet olarak ortaya çıktıktan sonra kendisine *dürr-i dürrân* (inciler incisi) unvanı verilmiş; bu tarihten sonra da o, Ahmed Şah Dürrânî; ulusu ise Dürrânîler adıyla anılmıştır (bk. Dames 1978: 205).

Metinden anlaşıldığına göre Rahmetullah Han, Ahmed Şah Dürrânî'den sonra yerine geçen oğlu Timur Şah Dürrânî zamanında da Andhoy vilayetini yönetmeye devam etmiştir.

¹⁰ "atası intikâlidin song mesned-i hilâfetde 'Abdullâh Hân müsemmem öldi" (97b/4). Hızlıca üzerinden geçilen bu bilgide de metnin tamamında dikkati çeken eksiklik/yarım bırakılmışlık hissedilmektedir.

Zira Ahmet Şah Dürrânî'nin ölüm tarihi, 1773'tür¹¹ (Dames 1978: 207). Oysa Rahmetullah Han'ın kırk yıllık yönetimi sona erdiğinde 1204 yılına gelinmiştir (108b/7). Bu tarih miladi takvime çevrildiğinde ise yıl, **1789**'dur.

1789 yılının üzerine eklenecek bir hükümlerlik dönemi daha vardır. O da Rahmetullah Han'ın ölümünden sonra Andhoy vilayetinin idaresini ele alan büyük oğul Nimetullah Han dönemidir.

KO, başkenti Kâbil¹² olan Dürrânî hanedanlığının ikinci hükümdarı Timur Şah Dürrânî'ye bağlı olarak Andhoy vilayetini yöneten Afşarlar'dan Nimetullah Han dönemine kadar getirilmiştir. Eser tamamlandığında Nimetullah Han'ın hayatta olduğu şu cümleden anlaşılmaktadır:

KO: ümmîd ki 'âlî-câ[h] bu girdârğa âsâyîş-i dünyâ ve âhîret tapğay (109b/2-3).

→ "Dilerim ki yüce makam sahibi (Nimetullah Han), bu uğraşlarından ötürü dünyada (da) ahirette (de) rahata kavuşsun."

Yazmanın bu iyi dilekle sona ermesi, kendisinden saygı çoğulu ile söz edilmesi, adının önüne konulan soyluluk ifadeleri (zât-ı 'âlî şifât-ı sûtüde-simât Ni'metullâh Hân 109a/9) ve hâlâ hayatta olması, eserin Nimetullah Han'a sunulmak için yazıldığını göstermektedir. Ancak Nimetullah Han'ın kaç yıldır Andhoy'da hüküm sürdüğüne dair bir iz sunulmadığı için net bir tarihten söz etmek mümkün değildir. Bu tarihin 1789 sonrası olduğu kesindir. Timur Şah 1793'te ölmüştür (Tate 2011: 92); ancak Nimetullah Han'ın bu tarihten sonra da Andhoy vilayetinin hanlık makamında oturmaya devam edip etmediği belli değildir.

Howorth (1880: 868) ve Boukhari (1876: 249), Andhoy yönetiminin Afgan hakimiyeti altında olduğunu, Timur Şah Dürrânî adına hutbe okunurken buradaki Afşar oymağının başında Rahmetullah Han Afşar'ın bulunduğunu, Rahmetullah Han'ın Timur Şah'la buluşmak için Belh'e gittiğini, bu sırada Buharalı Şah Murat Bey'in birlikleri tarafından öldürüldüğünü kaydetmektedir. Bu bilgiler, metinde sunulan bilgilerle örtüşmektedir. Ancak her iki kaynak da Rahmetullah Han'dan sonra yerine geçen kişinin Nimetullah Han (KO'ne göre 9 oğuldan en büyüğü) olmadığını, Yıldız Han (KO'ne göre 9 oğuldan dördüncüsü) olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Howorth, İzzettullah'ın bilgi toplamak amacıyla bu coğrafyada dolaştığı sıralarda Andhoy yönetiminin başında Yıldız Han'ın; Vambery ziyaret ettiğinde ise Afganların koruduğu Gazanfer Han'ın bulunduğunu bildirmektedir (1880: 868).

3. Coğrafyası

KO, Güney Türkistan'ın (bugünkü Kuzey Afganistan'ın) Andhoy vilayetini Dürrânîlere bağlı olarak yöneten Afşar beylerinden Rahmetullah Han oğlu Nimetullah Han zamanına kadar getirilmiştir. Gerek bu ayrıntı, gerekse de bir alt metnin üzerine montajlanan Afşar vurguları, KO'nin bir Afşar anlatısı olmak üzere tasarlandığını; Andhoy'da süregelen Afşar hükümetinde sonlandırılmış olması da adına tarih yazılmak

¹¹ Saltanatı 23 yıldır. Ölümünde 50 yaşında olduğu kaydedilmektedir (bk. Dames).

¹² Aslında hanedanın ilk merkezi, Ahmed Şah Dürrânî zamanında Kandahar'dır. Merkezî yönetim Kandahar'da tutulurken kuzeyde ele geçirilen diğer Türkistan toprakları da yerel yöneticiler tayin edilerek idare edilmiştir. Dolayısıyla da bu coğrafyanın Türk kitlesi, fedaratif yönetimler biçiminde Dürrânîlere bağlıdır (bk. Singh 1959).

istenen Afşar topluluğunun, esas olarak Güney Türkistan'daki Andhoy Afşarları olduğunu işaret etmektedir.

Yazıcı tarafından eserin açıkça belirtilmeyen bu kimlik bilgileri, dil özelliklerinin hangi döneme ve coğrafyaya ait olduğunu belirlemek konusunda önemli ipuçlarıdır.

Tarihî Andhoy, Herat ve Buhara arasında yer almakta; Dürrânîlere bağlı olarak yönetilse de Horasan'a ait kabul edilmektedir (Howorth 1880: 868). Bölgede Farsça/Daricenin etkisi altında varlığını sürdüren Türkmen ve Özbek Türkçesi yanında daha küçük etnik toplulukların konuşurları da bulunmaktadır. Örneğin "Andhoy Özbekçesi ile Andhoy Türkmençesi arasında bir lehçe" olarak görülen Dâyi¹³ dili bunlardan birisidir (ayrıntılar için bk. Baldauf 2007).

KO'ne göre Andhoy'daki bir grup Afşar kitesi, Türkistan hâkimi Abdullah Han tarafından Merv'i ele geçireceği korkusuyla tuzağa düşürülerek öldürülen Ali Bey'in soyundan gelenlerdir. Bu tuzakta Abdullah Han'a yardım eden kişi, Nezir (Nâdir) Kulu Şah'ın büyük dedesi, Ali Bey'in de kardeşinin oğlu olan Nezir Kulu Han'dır. Ali Bey'in uğradığı suikast sonrasında Afşarlar Nezir Kulu Han'ın kurmak istediği düzeni kabul etmemişler ve Nezir Kulu'nun kaçıp Horasan Afşarları arasına çekilmesini sağlamışlar; ancak kendileri de Ali Bey'in ölümüyle dört bir yana dağılmışlardır. Bölük bölük yaşarlarken yeniden bir araya gelmeleri, Geday Bey oğlu Şahruh zamanında gerçekleşmiştir. Şahruh'un ölümünden sonra ise yönetim, sekiz oğlundan ikisi Aziz Kulu Bey ile Niyaz Muhammed Bey tarafından devam ettirilmiştir. Daha sonra Nezir (Nâdir) Kulu Şah Türkistan'a geldiğinde Niyaz Muhammed Han'ı Belh tahtına oturtmuş; Niyaz Muhammed Han ölünce yerine ağabeyinin oğlu Geday Muhammed Han geçmiş; fakat o da ölünce Belh, başka ulusların eline geçmiştir. Bu anlatım, "anlarning evlâdları Andho'da köp halk bar tururlar" cümlesi ile sona ermektedir (bk. 104b/1-107a/7). Buna göre Andhoy Afşarlarının çoğu, şu silsile ile açıklanmaktadır:

Uluğ Bik → Ali Bik → Canı Bik → Şahruh → Aziz Kulu Bey → Geday Bey → Şahruh Bey → Niyaz Muhammed Han → Geday Muhammed Han (Niyaz Muhammed'in yeğeni) → Rahmetullah Han (Niyaz Muhammed'in oğlu) → Nimetullah Han

Metin dışındaki tarihsel arka plana göre ise bu coğrafyadaki Afşar varlığı, Şah Abbas'ın iskân ettirdiği daha erken tarihli kitle dışarıda tutulursa en son Nadir Şah'ın 1738'de Türkistan seferi dönüşünde Kâbil'den ayrılırken güvenlik tedbiriyle orada bıraktığı, büyük çoğunluğu Horasan'dan göç ettirilen bir kitleye dayanmaktadır (Boukhary 1876: 246, 261; Jarring 1939: 76-77; Schefer 1876: 261; Köprülü 1979: 34).

4. Dili

KO, ŞT'den kopya edilen uzunca bölümlerin de tesiriyle ilk bakışta Çağatay Türkçesi özellikleri ile dikkati çekmektedir. Ancak ayrıntılar, eserin yoğun Oğuz Türkçesi etkisi de içerdiğini; her iki sahaya ait belli başlı özelliklerin, yan yana /karışık biçimde kullanıldığını göstermektedir.

Bu makalede iki dil sahasının karışık kullanılması ve dolayısıyla da KO'nin (kopyalardan geriye kalan asıl) dili, Doerfer'in "Özbek Oğuzcası"¹⁴ olarak adlandırdığı;

¹³ Bu topluluğun tarihsel arka planı hakkında bir belirsizlik söz konusudur. Dâyi halkının ileri gelenlerinden Sufijân Âyâ, kendilerini Türkmenlerin Afşar boyuna dayandırmaktadır; ancak bununla ilgili dilsel bir tanıga rastlanmıştır değildir (Baldauf 2007: 144).

¹⁴ Özbek dilbilim literatüründe *Oğuz Özbek lehçesi*. Doerfer'den önce özellikle Abdullaev 1961'de detaylı bir çalışmaya rastlanmaktadır.

Horasan'da ve Kuzey Afganistan'ın bazı kasabalarında konuşulduğunu belirttiği değişkeye bağlanmaktadır.

Doerfer', Horasan'da yirmiden fazla yerleşim yerinde 800 binden fazla kişi tarafından konuşulan Oğuzcayı Horasan Türkçesi olarak adlandırmış ve Horasan Türkçesinin Özbek Oğuzcası ile yakından ilişkili olduğunu tespit etmiştir. Buradan yola çıkarak da çalışmalarında karışık dilli bazı metinlerin Horasan Türkçesi ağızları ile açıklanabilir/anlaşılabilir olduğundan sıklıkla söz etmiştir (bk. Doerfer 1969: 22; Doerfer 1977; Doerfer & Hesche 1993: 6-7).

KO'nde sözü edilen çift düzlemlili gramer (double grammar) özellikleri ve söz varlığındaki ikilikler, ŞT' den kopyalanan bölümler dışarıda tutularak seçimlik örnekleriyle şöyledir:

1. /t-/ ~ /d-/¹⁵:

tağ (18b/3), (103b/8), (106a/4) (/t-/'li deşikeler, yalnız özel adların ikinci unsuru olarak kullanılmıştır: Yukbis tağı, Balkan tağı, Hişar tağı); **dağ** "dağ" (15b/6), (20a/4), (26b/5), (26b/11)

tek (23a/4), (92b/8); **dek** "gibi, kadar" (104b/2), (107b/1)

toğuz (14b/3), (17b/10), (19a/10), (33b/4); **doğuz** "dokuz" (93b/9) (1 kez)

tört (14b/6), (21a/1), (35b/7), (97a/4), (99b/9); **dört** "dört" (94b/1) (1 kez)

turur (26b/11), (28a/4), (29a/2), (29b/11), (92b/2); **durur** "-dır/-dir" (6b/3), (31b/2), (91a/9) (3 kez)

tut- (21a/6), (30a/1), (35b/12), (104b/12); **dut-** "tutmak, yakalamak" (12b/4), (16a/5), (20a/5), (21a/4)

tüş- (29b/8), (109a/6) (2 kez); **düş-** "düşmek, inmek; ulaşmak" (5b/7), (5b/9), (7b/6), (8a/5), (12b/6), (22a/9)

2. /b-/ ~ /v-/¹⁵:

bar- (15b/12), (21b/11), (23b/9), (27a/12), (35a/6); **var-** (9a/12) (1 kez)

bar "var, mevcut" (26b/6), (29a/10), (96b/8), (99a/2), (105a/6); **var** (2a/6), (4b/7), (13b/2), (90a/12), (92b/8) (5 kez)

3. zamir n'siz biçimler ~ zamir n'li biçimler:

arasıda (10b/10), tağıda (18b/3), ayıda (26a/12), oğlığa (95b/2), evlādıydın (97a/1), aķasıydın (97a/6);

eyyāmında (2b/9), eczāsında (7b/7), adını (32b/2), evlādıydın (107a/9), ķavmindin (107a/10), yollarına (108a/12)

4. +DIn ~ +DAn:

+DIn 'ibādetindin (5b/5), sebebđin (7a/8), 'adāvetindin (8b/10), ķarındın (15a/2), zürriyetindin (29b/11); **+DAn**: yir yüzünden (28a/3) (1 kez)

¹⁵ Madde başlarındaki birinci unsurlar Doğu Türkçesi, ikinci unsurlar Oğuz tipini gösterir.

Metinde *daş* ile yan yana *taş*; *de-* eylemi ile yan yana *te-*; *dol-* eylemi ile yan yana *tol-* eylemi de bulunmaktadır. Ancak *taş*, *te-* ve *tol-* biçimleri yalnız ŞT kanalıyla KO'ne bulaşmış verilerdir. Yani ŞT, metinden çıkarıldığında aynı sözcükler yalnız *daş*, *de-*, *dol-* biçiminde bulunmaktadır.

5. +nIng ~ +Ing:

+nIng ayının (9b/11), yılının (12a/3), onların (20b/3), sultanın (97b/12), oğlunun (101a/3), öyünün (103a/9), beyikinin (104a/3); **+Ing** bizing (2a/3), sizlerin (2b/2), mening (8b/3), öying (13b/8), Âdeming (16a/12), yering (22b/5), Yâfesing (29b/11), cihâning (13a/3), Dâvüding (17b/8)

6 +GA ~ +A:

+GA anlarğa (4a/10), vilâyetğa (96a/6), haqğa (22b/1), yanığa (105a/1), başığa (109a/4), hakimliğğa (109a/10); **+A** yılana (11a/10), Kâbile (12b/10), cihâna (13a/3), yağmura (30b/7), memlekete (94a/7), saltanata (99b/7), taşarrufına (103b/3), yakınına (104b/8)

7. +GAÇA ~ + AÇA / +ça

+gAÇA bizing eyyâm-ı ferâh-encâmımızğaça (2a/3-4), tâ gurüb-ı âfitâbğaça (13a/2), tâ Zül-karneyngğaça (14a/9), tâ 'îsâ 'aleyhi's-selâmğaça (14b/10), Merv-i Şâh-Cihângğaça (104a/10); **+AÇA/ +ça**: tâ kıyâmeteçe (16a/1), tâ Nüh vaqtineçe (39b/5), Ma'ribeçe (94a/4)

8. -GXnçA ~ -XnçA

- **GXnçA**: karar tapmağunça (12a/10); - **XnçA**: huruc edince (103b/9)

9. - GAn ~ -An:

- **GAn** kılğan (12a/7), ötken (87b/6), ölgândın (89b/9), işitkendin (104b/12), kılğanın (108a/9), bolğanların (108a/10); - **An** ötendin (98b/7), kelen (103b/11), vefat kılandın (104a/6), işidendin (105a/7), kılandın (106a/1), dolandın (106b/5)

10. +IXk ~ +IX¹⁶

+IXk büzürg yüzlük "geniş yüzlü" (58b/3), çatma kaşlık "bitişik kaşlı" (58b/4), uzun barmaklık "uzun parmaklı" (58b/4), iri âvâzlık "gür sesli" (58b/4), bülend 'atselik "uzun soluklu" (58b/4), Tüglük "tüylü" (Hân) (58b/5); **+IX** ulug yüzlü (56b/8), çatma kaşlı (56b/8), iri âvâzlu (56b/8), kırk ming öyli "kırk bin hane" (98a/9)

11. imes/imez ~ degil

imes/imez: bu sırdın âgâh imezdiler "Bu sırdan haberli degillerdi" (7a/6-7), hâlî imez idi "kayıtsız degildi" 13b/2, men öz ihtiyârımda imes men "Ben, kendi irademle (karar vermiş) degilim." (15a/9), munzamm imesdir "koyulmuş degildir" (90b/4)

degil: Çingiz-i giti-pâdişâh kecen degildir "Dünya padişahı Çingiz (gibisi gelmiş) geçmiş degildir." (94a/3)

12. birle/birlen ~ ile

birle/birlen: bir kişi birlen (26a/4), közleri birle (91a/6), tuhfe ve hediye birle (105a/2), Nezir Kulu Bik birle (106a/1), leşker birlen (108b/10), hüküm birle (109a/4)

ile: bir nev' ile (11a/5), ol çarık ile (33a/4), Uluğ Bik ile (103b/10)

13. bol- ~ ol-

¹⁶ Özellikle bu maddenin altında görülen veriler, yani çok yakın aralıklarla aynı sıfatların ayrı biçimbirimlerle yazılmış olması oldukça ilginçtir. Ancak yazıcının güvenilir olmaması (çok hata yapması), bir hükme varmak konusunda engelleyicidir ve bu temkinli tutum, tabii olarak metnin diğer bütün sorunları için de geçerlidir.

bol-: (3a/2), (3b/12), (6a/4), (9a/7), (10a/9), (15a/11), (19a/4), (20b/3), (28b/4), (34a/5), (91a/8)

ol-: (1a/9), (8b/10), (22a/6), (33a/12), (15a/11), (21b/1), (91b/1), (93a/11), (97b/12), (101b/5)

14. kol ~ el

kol¹⁷: bir kün bir loğma güşť koldın nemek-säre tüşitdi (29b/8) “Bir gün elinden bir lokma et tuzlu yere düştü.”

el: anıng elinde biraz kan misl-i ciger päre tek var irdi “Onun elinde ciğer parçası kadar biraz kan vardı.” (92b/8-9); ol güm-râhlar oğlanlarını elidin dutub Nüh қаşığa keltürüb “O yolunu şaşırmişlar, çocuklarının elinden tutup Nuh’un yanına getirerek” (25a/6-7)

15. *bu* yerine sıklıkla *bul* da kullanılmaktadır. Özbek Türkçesi etkisi taşıyan bu özellik, KO’nin ayırıcı bir özelliğidir (bk. yazıcının kendi ağzına kaçışları)

Diğer Ayırt Edici Özellikler

KO’nde iki biçimlilik sergilemeyen başka ayırt edici özellikler de bulunmaktadır. Bunlar metnin dilini Özbek Oğuzcası veya Kuzey Horasanca’ya yaklaştıran diğer bulgulardır:

1. I. kişi zamiri *men*’dir: mendin (7b/12), manga (11a/8), mening (23b/9); eylemes men (6b/7), tiler men (7b/12), imes men (15a/9), kelib men (23b/8), kılur men (25b/12), helâk kılmas men (27b/3), kele turur men (105a/10)

Metinde bir kez kullanılan *ben* biçimi ise ŞT’den bulaşmış bir veridir: “Sen ni yolda bolsang ben şol yolda bolayın” (37b/11-12)

2. Söz başında /b-/ yerine /m-/nin bir başka örneği *ming* sayı sözcüğünde dikkati çeker: yetdi ming (14b/1), biş ming (14b/2), tört ming üç (14b/6), kırk ming (18b/4), on iki ming (21a/10), ming üç yüz (28a/5), otuz ming öyli (104a/9)

3. -Gay’lı gelecek zaman görülmektedir: bolğay (13a/4), tapğay (28a/1), kılğay (28a/2)

5. Akuzatif-genitif durumları karışmıştır (bk. yazıcının kendi ağzına kaçışları)

6. -GAN’lı geçmiş zaman, ŞT yoluyla bulaşmıştır. Alt metinde sadece -miş vardır:

ğayrân qalmış (1a/2), peydâ bolmışız (7a/1), ‘aciz olmuş irdim (24b/1-2), koymışlardı (61b/1), demişler (85a/12)

7. Anlatı geçmiş zamanı olarak -(I)tDI eki kullanılır. Bu form, KO’nin en ayırıcı dilbilgisel özelliklerindedir (bk. yazıcının kendi ağzına kaçışları).

8. *köp*¹⁸ yerine *çok* sözcüğü kullanılmıştır:

¹⁷Metinde bulunan diğer ilgili tanıkların tümü ŞT yoluyla taşınanlardır:

anlar kelib Oğuz Hânning itegine iki kolları birlen muhkem yapıştılar irse (39a/1-2) “Onlar gelip Oğuz Han’ın eteğine iki elleriyle sıkıca yapıştıkları zaman”; Kıpçakning qolğa tüşkening öltürdi (43a/8-9) “Kıpçak’ın (içinden) ele geçeni öldürdü”; niçe yıllardın beri yığışturğan hazine qolına tüşti (46a/5-6) “Uzun yıllardan beri biriktirilen hazine eline geçti.”; atığa bitib qolığa berdi (46b/12) “Adına yazıp eline verdi.”; andın song ol yurt Qalaçların qolındın çıkdı özge kişige tüşdi (47a/9-10) “Ondan sonra o yurt Kalaçlar’ın elinden çıktı, başkasına geçti.”

çok nâle ve efgân eyleyüb (16b/5) “çok ağlayıp figan ederek”; Saklap ‘aşireti çok irdi (31a/7) “Saklap’ın aşireti çok oldu/çoğaldı”; çok zahmet çekdiler (95a/9) “Epey zorluk yaşadılar”; çok cengler eyledi (103a/11) “Çok savaş yaptı”

9.¹⁹ *iv* yerine *öy*; *ivlik* yerine *öyli* biçimleri kullanılmıştır: öylerning (86b/7), kırk ming öyli (98a/9), otuz ming öyli (104a/9), on iki ming öyli (104a/12)

Yazıcının Kendi Ağzına Kaçışları

KO’ nin varaklar boyunca ŞT’den aynıyla kopya edilmiş olması, eserin dilsel coğrafyasını tayin etmede araştırmacı için önemli bir tuzak durumundadır. Çünkü metinde görülen Çağatay Türkçesi özellikleri, gerçekte ŞT kaynaklıdır. Oysa ŞT, 1659-60 yılları arasında (bk. Ölmez 1996: 24); KO ise 1789’dan sonra yazılmıştır. Ancak yazıcı ya da yazdırıcı ŞT’yi kopyalarken onun dil özelliklerini KO’nin yaratım zamanına uyarlamamıştır. Dolayısıyla da bir kopya ya da kolaj eser olduğu unutulurak KO’ ni Çağatay Türkçesi eserleri arasına yerleştirmek, aceleci ve yanıltıcı bir bakış açısı olur. Çağatay Türkçesi metinlerinde de tanıklanabildiği için bazı bulgular KO’ nin sınırlarını Çağatay Türkçesinden bütünüyle uzaklaştırmıyor olsa da bütüncül bakıldığında eserdeki tek katmanın Çağatay Türkçesi etkisi olmadığı açıktır.

Bu tür durumlarda araştırmacının doğru karar vermesi için esas önem taşıyan unsurlar, yazıcının başka bir metnin kopyasını aynıyla alırken sapma gösterdiği, yani kendi ağzına kaçtığı kimi ayrıntılardır. Çünkü yazıcının veya ait olduğu topluluğun dili hakkındaki esas ayrıntıları bu özellikler içerir. Bu dikkatle aşağıda yazıcının aynıyla kopyaladığı ŞT cümlelerinden ayrıldığı fonetik, morfolojik, sentaktik sapmalara dikkat çekilmiştir. İki eser arasında bağlantının kesildiği ya da hiç bulunmadığı pasajlarda rastlanan ilgili diğer unsurlar da yazıcının kendi diline kaçışları olarak görülmüştür. Bu verilerin hepsinde bilinçli bir tavır olduğu belki iddia edilemez, çünkü bir kısmı da dikkat dağılması, göz kayması, cümleyi sözcük sözcük değil de ezbere alarak yeni metne taşıma, yanlış okuma gibi tipik kopyalama hatalarından kaynaklanıyor olabilir. Ancak birçok kez tekrar eden bir özellik söz konusuysa bu, bilinçli bir tutumun göstergesidir ve yazıcının etkisi altında olduğu dil özellikleri ile ilgilidir:

1. Belirtme durumunda +nl yerine +nIng eki:

- ŞT: Oğuz Hân **anı** köp siver irdi (71b/10)

> KO: Oğuz **aning** köp siver irdi (38a/2)

→ “Oğuz onu çok severdi.”

- ŞT: Kara Hân bu **sözni** işitkendin song biglerin çağırıp kengeşti (72a/2-3)

> KO: Kara Hân bu **sözning** işitkendin sonk biglerin çağırıp kingeşti (38a/10-11)

→ “Kara Han bu haberi duyduktan sonra beylerini çağırıp (onlarla) müzakere etti.”

- ŞT: Hindî ve Tâcik **anı** Çin Maçın dirler (73a/1)

¹⁸Metinde geçen epeyce “köp” sözcüğünün tamamı, ŞT’den bulaşmıştır, bu bulaşmalardan ayıklandığında KO’nde “köp” sözcüğü yoktur. Aşağıdaki veriler bunun seçimli örneklerindedir:

Ulaşğa köp en’âmlar berib evige yiberdi (57/2) “Ulaş’a çokça yardım da bulunup evine gönderdi”; Tumanğa köp du’alar kıldılar (68b/10) “Tuman’a çok dualar ettiler”; köp yıllardın song Suvarcık eli yağı boldı (76a/4) “Uzun yıllardan sonra Suvarcık halkı düşman oldu”; Ayazğa köp rüşvetler berib aytdılar (88b/11) “Ayaz’a çok rüşvet verip (şöyle) dediler”

¹⁹ ŞT’den giren kopyalarda *ivlik* ve *öylük* biçimleri bulunur; ancak bağlantı kesildiğinde yazıcının esas tercihinin *öy* ve *öyli* olduğu görülür.

- > **KO:** Hindî ve Tâcîk **aning** Çîn ü Maçîn dirler (40b/12)
→ “Hintliler ve Tacikler ona Çîn ü Maçîn derler.”
- **ŞT:** Andın song yörüp **Hıtaynı** aldı (73a/12)
> **KO:** Andın sonq yörüb **Hıtayning** aldı (41a/10-11)
→ “Ondan sonra ilerleyip Hıtay’ı aldı.”
- **ŞT:** Andın song barıp Kara **Hıtaynı** aldı (73a/14)
> **KO:** Andın song barıp Kara **Hıtayning** aldı (41a/12)
→ “Ondan sonra gidip Kara Hıtay’ı aldı.”
- **ŞT:** Oğuz Hân tamâm Moğol ve Tatar ilining **leşkerini** cem’ kılıp Talas ve Sayramğa keldi (75a/7-8)
> **KO:** Oğuz Hân tamâm Moğol ve Tatar ilining **leşkerining** cem’ kılıp Talas ve Sayramğa kildi (44a/6-7)
→ “Oğuz Han bütün Moğol ve Tatar halkının askerini toplayıp Talas ve Sayram’a geldi.”
- **ŞT:** **Şâh Melikni** tutup öltürdiler (96a/12)
> **KO:** **Şâh Melikning** tutub öltürdiler (80a/2)
→ “Şah Melik’i yakalayıp öldürdüler.”
- **ŞT:** bu vaqtda **anlarnı** Kara Taşlı diy tururlar (96b/5)
> **KO:** bul vaqtda **anlarning** Kara Daşlı ayturlar (80b/1-2)
→ “Bu zamanda (günümüzde) onları Kara Daşlı (diye) adlandırıyorlar.”
- **ŞT:** **Kökem Bakuyını** pâdişâh kıldılar (97a/14)
> **KO:** **Kökem Bakuyning** hân kıldılar (81b/1)
→ “Kökem Bakuy’u han yaptılar.”
- **ŞT:** Kökem **Bakuyını** at aldına alıp kaçtılar (97a/19)
> **KO:** Kökem **Bakuyning** at aldına alıp kaçtılar (81b/5-6)
→ “Kökem Bakuy’u at(ın) önüne alıp kaçtılar.”
- **ŞT:** Selçukîler Merv-i Şâh-ı Cân şehrini alıp Tuğrul **Bigni** pâdişâh kıldılar (97b/16-17)
> **KO:** Selçuklar Merv-i Şâh-Cihân şehrini alıp Tuğrul **Bigning** hân kıldılar (82a/8-9)
→ “Selçuk(lu)lar, Merv-i Şâh-Cihân şehrini alıp Tuğrul Bey’i han yaptılar.”
- **ŞT:** **Caçaklını** esîr itib alıp kitdi (101a/6)
> **KO:** **Kaçaklıning** esîr itib alıp kitdi (85b/3-4)
→ “Kaçaklı’yı esir edip alıp gitti.”
- ŞT Bağlantısı Dışındaki Veriler**
- **KO:** **aning** helâk itmek üzre cedd ü cehd kıılır men (9a/8)
→ “Onu helâk etmek üzere çabalarım.”

- **KO:** her vaqti-ki hüdây tebârek ü te‘âlâ **aning** bizğa tafzil eylese şerâit-i mütâba‘at ve tariqa-yı muvâkatı ber-câ ketürür biz (9a/10-12)

→ “Her ne zaman yüce Allah onu bize üstün tutsa (biz) itaat eder ve razı oluruz.”

- **KO:** ey ‘Azrâil **mening** behişt seyrine alıb bar (23b/9)

→ “Ey Azrail beni cennet gezintisine alıp götür.”

- **KO:** **aning** erre kıldılar (26a/3)

→ “Onu bıçkı yaptılar.”

- **KO:** **âfitâb ve ayıng** Nuha yiberdi (27a/1)

→ “Güneşi ve ayı Nuh’a gönderdi”

- **KO:** **aning** köp sever irdi (38a/2)

→ “Onu çok severdi.”

- **KO:** Ebu'l-hayr Hân **aning** Muhammed Şîbânî müsemmä kıldı (95a/7-8)

→ “Ebu'l-hayr Hân onu Muhammed Şîbânî (diye) adlandırdı.”

2. İlgı Durumunda +nIng Yerine +nI Eki²⁰:

- **ŞT:** alğan **vilâyetlerinin** barçasına hâkimler koyup kaytıp öz yurtığa tüşdi (78a/13)

> **KO:** alğan **vilâyetlerini** barçasına hâkimler koyub kaytıb öz yurtına tüşdiler (48b/2)

→ “Ele geçirdikleri vilayetlerin tamamına yöneticiler koyduktan sonra dönüp kendi ülkelerine geldiler.”

- **ŞT:** ilçi barıb bu **sözlerning** barçasın aytdı (88a/11)

> **KO:** ilçi barıb bu **sözlerni** barçasın aytdı (70b/2-3)

→ “Elçi gidip bu sözlerin tamamını aktardı.”

- **ŞT:** ol oğlanga uluğ **atasining** atın koyup irdi. Arslan tip (97a/10-11)

> **KO:** bir oğlının adı uluğ **atasını** adını Arslan Bik koyub irdiler (81a/9-10)

→ “Bir oğlunun adı(na) büyük babasının adını (yani) Arslan Bey koymuşlardı.”

ŞT Bağlantısı Dışındaki Veriler

- **KO:** **atasını** işâreti birle hükümet-i benî âdem anga qarâr tapıtdı (19b/12-20a/1)

→ “Babasının tayin etmesi ile insanlığın idaresi ona kaldı.”

- **KO:** zinhâr bu kezzâb **kişini** söziğa ‘amel kıлмаğaysın (25a/11)

→ “Asla bu yalancı kişinin sözine (göre) iş yapmayacaksın.”

- **KO:** şimâl ve maşriq **diyârını** hükümetin anga tefvîz eyledi (28a/12)

→ “Kuzey ve doğu diyarının yönetimini ona verdi.”

- **KO:** **birini** adı Yecüc ve biriniğ adı Mecüc (29a/5)

²⁰ +nI'nın ilgi durumu eki olarak Özbek Türkçesindeki kullanımları için bk. Gabain 1945.

→ “Birinin adı Yecüc ve birinin adı (da) Mecüc(dür).

- **KO**: Türk **ilini** bir kırağında kelüb şehir binâ kıldı (29b/12)

→ “Gelip Türk ülkesinin bir kıyısında şehir inşa etti.”

- **KO**: mundın sonç bahâdırlar ve mübârizler **imâmesini** üstine ol peri naşb kılsunlar (32b/9)

→ “Bundan sonra yiğitler ve cengâverler, başlıklarının üstüne o tüyü diksinler.”

- **KO**: **birbirini** sözünü fehm kılmadılar (33b/8)

→ “Birbirinin sözünü anlamadılar.”

- **KO**: **babasını** adını anga koymışlardı (61b/1)

→ “Babasının adını ona koymuşlardı.”

- **KO**: Köl İrki Hân yükünüb **kımızını** ayağını sundı²¹ (69a/12-69b/1)

→ “Köl İrki Han eğilip kıızın bardağını/tasını ikram etti.”

3. Belirtme Durumunda +n Yerine +I Eki

- **ŞT**: Kara Hânning kılğan kingeşlerinin **barçasın** aytıp (72a/6)

> **KO**: Kara Hânning kılğan kingeşlerinin **barçasını** aytıp (38b/2)

→ “Kara Han’nın yaptığı görüşmenin tamamını anlatıp”

4. +nIng Yerine Eksiz İlgi Durumu

- **ŞT**: Atası, Or **Hânning** kızını uluğ toy kılıp Oğuzğa alıp berdi (71b/9)

> **KO**: Atası, Or **Hân** kızını uluğ toy kılıp Oğuzğa alıp berdi (38a/1)

→ “Babası, Or Han’ın kızını büyük (bir) şölen tertip ederek Oğuz’a alıverdi.”

- **ŞT**: bu sözni **Oğuz Hânning** küçük hâtünü işitip (72a/5)

> **KO**: bu sözni **Oğuz Hân** küçük hâtün işitip (38b/1)

→ “Bu konuşmayı Oğuz Han’ın küçük eşi duyup”

- **ŞT**: **İstekning** köpraki bu vaqtda şol **Kıpçakning** neslidin turur (74b/5-6)

> **KO**: **İstek** köprağı bu vaqtda şol **Kıpçak** neslidin turur (43a/10-11)

→ “İstek’in daha (büyük) çoğunluğu bugün (işte) bu Kıpçak’ın neslindedir.”

- **ŞT**: Dib **Bakuyning** Hân bolğanıning zıkrı (84a/11)

> **KO**: Dib **Baku[y]** hân bolğanıning zıkrı (57a/5)

→ “Dib Bakuy’un han olduğunun beyanı”

- **ŞT**: **Hânning** üç oğlı bar irdi (90b/11)

> **KO**: **Hân** üç oğlı bar irdi (73a/5-6)

→ “Hanın üç oğlu vardı.”

²¹ Bu cümle ŞT’de “Köl İrki Hân yükünüb kıızlı ayağını sundı” (87b/3) “Köl İrki Han eğilip kıızlı bardağı sundu.” biçimindedir. *Nun* harfinin noktası unutulmuş gibi değil, *lam* harfi oldukça açık.

- **ŞT**: Sening ve sendin ğıybet kıla turğan **biglerning** hakikâtin bilmek üçün özümni ölük kılp irdim tidi (93b/15-16)

> **KO**: Sening ve sendin ğıybet kıla turğan²² **bigler** hakikâtin bilmek üçün özümni ölük kılp irdim tidi (77b/1-2)

→ “Senin ve senden kötü söz eden beylerin dürüstlüğünü (gerçek yüzünü) öğrenmek için kendimi ölmüş (gibi) yapmışım, dedi.”

- **ŞT Uluğning** atı Kökem Bakuy **kiçikining** atı Sereng (97a/13)

> **KO**: **uluğ** adı Kökem Bakuy **kiçiki** adı Serenk (81a/12)

→ “Büyüğünün adı Kökem Bakuy, küçüğünün adı Serenk(tir).”

- **ŞT**: Arslan oğlu **Serenkning** hân **bolğanıning** zikri (97b/6-7)

> **KO**: Arslan oğlu **Serenk** hân **bolğanı** zikri (81b/11-12)

→ “Arslan oğlu Serenk’in han oduğunun beyanı”

ŞT Bağlantısı Dışındaki Veriler

- **KO**: şeytân **Âdem ve Havvâ** kaşığa kelib aytdı kim (11b/7-8)

→ “Şeytan, Âdem ve Havva’nın yanına gelip dedi ki”

- **KO**: Havvâ **Âdem** yanığa kelüb aydı ki (12a/4)

→ “Havva, Âdem’in yanına gelip dedi ki”

- **KO**: **Qâbil sey tân** ta’lîmi birle bir daş köterib **Hâbil** başına urdı (15b/12-16a/1)

→ “Kâbil, şeytanın yönlendirmesi ile bir taş alıp Hâbil’in başına vurdu.”

- **KO**: **Hâbil** cesedini tofrağa kömdi (16a/7)

→ “Hâbil’in cesedini toprağa gömdü.”

- **KO**: ol vaqtda **Âdem** du’âsı müstecâb boldı (17b/9)

→ “O anda Âdem’in duası kabul oldu.”

- **KO**: **Hazret-i İdris** bir dostı bar irdi (21b/11)

→ “Hazreti İdris’in bir dostu vardı”

- **KO**: vaqti-ki **Hazret-i İdris** va’desi yetişitdi ve melekü’l-mevt aning yanığa keldi (23b/4-5)

→ “Ne zaman ki Hazreti İdris’in vadesi doldu, ölüm meleği onun yanına geldi.”

- **KO**: **Âdem** vefâtıdn yüz yegirme altı yıl keçendin sonq Nûh tãli’-i esedde mütevellid boldı (24a/9-10)

→ “Nûh, Âdem’in vefatından yüz yirmi altı yıl geçtikten sonra, arslan burcunda doğdu.”

- **KO**: **Nûh** keştisi ming iki yüz gez irdi (28a/4-5)

→ “Nuh’un gemisi bin iki yüz gez (uzunluğunda) idi.”

²² Metinde TVRVN

- **KO**: Moğol il arasında **Kabul Hân** iktidâr ve i'tibâr çok irdi (92b/4)

→ "Moğol halkı arasında Kabul Han'ın gücü ve itibarı çoktu."

Bütün bu veriler toplu olarak değerlendirildiğinde daha çok kişi adı, kişi zamiri ya da aynı görevi üstlenen bir sözcüğün yanında ilgi durumunun eksiz kullanıldığı görülmektedir.

Eksiz ilgi durumu yalnız **KO**'ne mahsus değildir; **ŞT**' de de bunun az sayıda örneği bulunmaktadır. Ancak yukarıdaki verilere bakıldığında bu özellik **KO**'nin dilinde daha yaygındır; birçok kez **ŞT** yazıcısının tercihi değiştirilmiştir. Değiştirilmeden alınan cümlelerde ise ilgi durumunun zamir, iyelik eki veya özel bir addan sonra eksiz kullanıldığı görülmektedir:

- **ŞT**: **kim** atkânın bilmediler (72b/5-6)

= **KO**: **kim** atkânın bilmediler (39a/5)

→ "Kimin attığını bilmediler."

- **ŞT**: Ey **kızım** oğlı, kızdın bolğanning dostluğu bolmas tip işitip irdim (89a/9-10)

= **KO**: iy **kızım** oğlı kızdın bolğanning dost bolmas tib işitib irdim (71b/11-12)

→ "Ey kızımın oğlu, kızdan olanı dost olmaz diye duymuştum."

- **ŞT**: ol tağı **ataları** yörgegen yoldın yörüp (94a/9-10)

= **KO**: ol **ataları** yörigen yoldın yörüb (77b/12)

→ "O (da) atalarının yürüdüğü yoldan yürüyüp"

- **ŞT**: yegirme yıl **atası** tahtında olturub (94a/10-11)

= **KO**: yegirme yıl **atası** tahtında olturub (78a/1)

→ "Yirmi yıl babasının tahtında oturup"

- **ŞT**: **Ögürçık Alp** atası Kara Ğâzi (98b/5-6)

= **KO**: **Ögürçık Alp** atası Kara Ğâzi (83a/4)

→ "Ögürçık Alp'in babası Kara Gazi(dir.)"

- **ŞT**: Barçağa ma'lûm turur kim **pâdişâhlar** hizmetinde her ta'ifedin bolur (104b/12)

= **KO**: barçağa ma'lûm turur kim **pâdişâhlar** hizmetinde her bir ta'ifedin bolur (89b/3)

→ "Herkes malumdur ki padişahların hizmetinde her bir fırkadan (insan) olur."

5. +nI Yerine Eksiz Belirtme Durumu

- **ŞT**: il yahşıları yığılıb kengeş kılıp **Merdânnı** öltürüb 'İvâz **tigenni** Leknütî tahtında olturdılar (77b/1-2)

> **KO**: il yahşıları yığılıb kengeş kılıb **Merdân** öltürüb 'İvâz **tigen** Leknütî tahtında olturdılar (47a/7-8)

→ "Halkın önde gelenleri bir araya gelip anlaşarak Merdân'ı öldürüp İvaz den(il)eni Leknütî tahtında oturtular."

- **ŞT**: Kınik uruğındın Sultān Sencer Mâzining atası Sultān Melik Şāh barıp ‘Irāk ve Fārsnı alıp **İsfahānnı** pāy-ı taht kılıp olтурğan vaqtda (96b/8-10)

> **KO**: Kınik uruğındın Sultān Sencer Mâzining atası Sultān Melik Şāh barıp ‘Irāk ve Fārsnı alıp **İsfahān** pāy-ı taht kılıp olтурğan vaqtda (80b/4-6)

→ “Kınik neslinden Sultan Sencer Mâzî’nin babası Sultan Melik Şah gidip Irak ve Fars’ı alıp İsfahan’ı başkent yapıp hüküm sürerken”

- **ŞT**: Ve andın song Tuğurmuşning küçük oğlu **Arslannı** hān kıldılar (97a/5-6)

> **KO**: ve andın song Tuğurmuşning küçük oğlu **Arslan** hān kıldılar (97a/5-6)

→ “Ve ondan sonra Toğurmuş’un küçük oğlu Arslan’ı han yaptılar.”

- **ŞT**: Köp küçük irdi. Yağşı ve **yamannı** bilmes irdi (97a/14-15)

> **KO**: Köp küçük irdi. Yağşı ve **yaman** bilmes irdi (81b/1)

→ “Çok küçüktü. İyi ve kötü(yü) bilmezdi.”

ŞT Bağlantısı Dışında

- **KO**: melâike bu **cevāb** eşidendin sonq (7a/9)

→ “Melekler bu cevabı duyduktan sonra”

- **KO**: un **kılmak** ve nān **bısurmak** örgendi (13a/1)

→ “Un yapmayı ve ekmeği pişirmeyi öğrendi.”

- **KO**: Hudā-yı Te‘ālā **Cebra’il** yiberdi (14a/11)

→ “Yüce Allah, Cebrail’i gönderdi.”

- **KO**: vaqti-ki Yāfes raht-ı zinde-gānlığın sarāy-ı beḳāya çekdi **yada daş** Guz eline düşitdi (30a/10-11)

→ “Yafes, diriliğinin eyerini (binitini) sonsuzluk sarayına çekince (ölünce) yada taşı Guz’un eline düştü.”

- **KO**: her bir aḳası ve inisi Guzdın ol **daş** taleb kılurdılar (30a/11-12)

→ “Her bir ağabeyi ve kardeşi Guz’dan o taşı istiyorlardı.”

- **KO**: ol **daş** çıkarıp her çend ki yağmur taleb kıldı müfid bolmadı (30b/7)

→ “O taşı çıkarıp ne zaman yağmur istediye işe yaramadı.”

- **KO**: Nūḩ ‘Aleyhi’s-selām önge ferzendlerindin **Sām** şahib-i kemāl ve hıred-mend ve ehl-i dāniş ve necib kördi (33b/11-12)

→ “Nuh Aleyhiselam, Sam’ı diğer oğullarından (daha) olgun, anlayışlı, bilgili ve temiz gördü.”

- **KO**: Oğuz Hānning nebireleri ve il yağşıları yığılıb **Kayı Hān** hān köterdiler (57a/2-3) → “Oğuz Han’ın torunları ve halkın önde gelenleri toplanıp Kayı Han’ı han yaptılar.”

- **KO**: barça ḩalk yığılıb **Selçuk** pādişāh eylediler (64b/8)

→ “Bütün halk toplanıp Selçuk’u padişah yaptılar.”

- **KO**: **İsfahān** pāy-ı taht kılıp olтурğan vaqtda (80b/5-6)

→ “İsfahan’ı başkent yapıp (orada) hüküm sürdüğü vakitte”

- **KO:** oğlu **Rüstem Bik** kal’a-yı Anhokğa hâkim eyledi (100b/5-6)

→ “Oğlu Rüstem Bey’i Anhok Kalesi’ne yönetici tayin etti.”

6. Çıkma Durumunda +dIn Yerine +dA Eki

- **ŞT:** Oğuz ilining Şâh Melik **buzuklukındın** kitmey Sir suyının ayağında ve Amu suyıda oturub kalğanları Tuğurmış oğlu Tuğrulnı hân köterdiler (97a/1-4)

> **KO:** Oğuz ilining Şâh Melik **buzuklukında** kitmey Sir suyının ayağında ve Amu suyında oturub kalğanları Tuğurmış oğlu Tuğrulnı hân köterdiler (81a/2-4)

→ “Oğuz halkının Şah Melik yenilgisinden (sonra) gitmeyip Sir nehrinin ağzında ve Amu nehrinde oturub kalanları Tuğurmış oğlu Tuğrul’u han yaptılar.”

Bu durumun bir örneği ŞT’de de bulunur. Ancak bu, daha çok kalıplaşmış bir yapı gibi tekrar eder. Aynıyla alındığı için verilerden ikisi KO’ne de geçmiştir:

- **ŞT:** **Künlerde** bir kün avğa çıkıp keyik öldürüp kebâb kılıp yip oturub irdi (69b/1-2)

- **ŞT:** **Künlerde** bir kün hân yalguz olurganda aytdı (79a/12-13)

- **ŞT:** **künlerde** bir kün Dip Baquy Hân halkdın sordı-kim (84a/14-15)

= **KO:** **künlerde** bir kün Dib Baquy Hân halkdın sordı kim (57a/7-8)

- **ŞT:** **künlerde** bir kün Köl İrki Hân örgede oturub irdi (88b/7-8)

= **KO:** **künlerde** bir kün Köl İrki Hân örgede oturub irdi (71a/4-5)

7. +GA Yerine Eksiz Yönelme Durumu

ŞT’de de bunun örnekleri bulunmaktadır; ancak ilgili veriler yalnız yer adlarından sonra bu kullanımı göstermektedir. KO’ndeki verilerde ise kişi adından sonra da eksiz yönelme durumu vardır:

- **ŞT:** **Mâzenderân** kitdi (74a/9)

= **KO:** **Mâzenderân** kitdi (42b/9)

→ “Mazenderan’a gitti”

- **ŞT:** **Belh** bardı (75a/14)

= **KO:** **Belh** bardı (44b/1)

→ “Belh’e gitti”

- **ŞT:** **Semerķand** keldi (75b/13)

= **KO:** **Semerķand** keldi (45a/4)

→ “Semerkand’a geldi”

- **ŞT:** **Ürgenç** bardılar (94b/2)

= **KO:** **Ürgenç** bardılar (78a/9)

→ “Ürgenç’e gittiler”

- **ŞT:** ‘İraqdın kaytıp **Mangkışlak** keldiler (96b/5)

= KO: kaçtıb ‘İrağdın **Mangkışlak** keldiler

→ “Dönüp Irak’tan Mankışlak’a geldiler.”

- ŞT: **Horāsān** bardılar (97b/13)

= KO: **Horāsān** bardılar (82a/4-5)

→ “Horasan’a gittiler”

- ŞT: kōrkup **Kırım** keldiler (100a/3)

= KO: kōrkub **Kırım** keldiler (84a/11)

→ “Korkup Kırım’a geldiler.”

Aşağıdaki iki cümlede ŞT yazıcısının tercihi değiştirilmiş, yönelme durumu eki sözcükten atılmıştır:

- ŞT: iv başına Kara Hân bolup dört **tarafge** kitkenining zikri (95a/14)

> KO: il başıga Kara Hân bolğanı dört **taraf** kitkenining zikri (78b/6-7)

→ “il başına Kara Han oldukları (ve) dört (bir) tarafa gittiklerinin beyanı”

- ŞT: atalarını sanap otuz beş arçada **Efrāsıyābga** yetkürdiler (98a/10)

> KO: atalarını sanab otuz beş arçada **Efrāsıyāb** yetkürdiler (82b/6)

→ “Atalarını sayıp otuz beş(inci) göbekte Efrasyab’a dayandırdılar.”

Kişi adından sonra eksiz yönelme durumunun KO’nde bir örneği daha bulunmaktadır:

- KO: ol vaqt hāzret-i bārī te‘ālā **İdrīs ‘Aleyhi’s-selām** hil‘at-ı risālet keygüzüb ol kavme mebūs itdi (20b/4-5-6)

→ “O vakit, yüce Allah İdris Aleyhiselam’a peygamberlik elbisesi giydirip o kavme (onu) peygamber olarak gönderdi.”

8. Eksiz 3. Teklik Kişi İyelik Eki

- KO: anıng **lakab** irdi (4a/12-4b/1)

→ “Onun lakabı idi.”

- KO: anıng **evlād ve ‘akāb** basī-i ‘ālem ve yer yüzinde çok oldı (4b/1-2)

→ “Onun çocukları ve torunları dünya üzerinde çoğaldı.”

- KO: anıng **tev’em** İklīmā irdi (15a/4)

→ “Onun ikizi İklima idi.”

- KO: men güyiyā anıng **vekīl ve hafız** irdim ki anı mendin taleb kıılır sen (16b/1-2)

→ “Ben sanki onun vekili ve koruyucusu (muy)dum ki onu benden istiyorsun?”

- KO: bu sözni Oğuz Hānning kiçik **hātūn** işitib (38b/1)

→ “Bu konuşmayı Oğuz Han’ın küçük eşi duyup”

- KO: anıng **ülüs** ong aşıklıg boldı (53a/9)

→ “Onun payı sağ aşık kemiği oldu.”

- **KO**: Rüm pâdişâhının **vezir** Selçukı özine oğul okudu (64b/4)

→ “Rum padişahının veziri, Selçuk’u evlat edindi.”

- **KO**: Kabul Hân **iktidâr ve i’tibâr** çok irdi (92b/5)

→ “Kabul Han’ın gücü ve itibarı çoktu.”

- **KO**: ‘Abdullâh Hânning Zehrâ Hânım digen bir **hemsîre** bar irdi (96b/8)

→ “Abdullah Han’ın Zehra Hanım adlı bir kız kardeşi vardı.”

- **KO**: ‘Abdullâh Hânning ‘ömrining **müddet** dolandın song Şâh ‘Abbâs kelib Merv-i Şâh-Cihâni aldı (106b/5)

→ “Abdullah Han’ın ömrünün müddeti dolunca Şah Abbas gelip Merv-i Şah-Cihan’ı aldı.”

9. -(I)tDI’lı Geçmiş Zaman²³

Belirsiz geçmiş zaman paradigmasında III. teklik kişiyi bildiren bu yapı, *-(I)p (turur)* ekinin Türk dilindeki alomorflarından ve **KO**’nin de en ayırıcı dil bilgisel özelliklerinden biridir. *-(I)p* zarf fiil eki, burada gerileyici ünsüz benzeşmesine uğrayarak *-/t/*’ye dönüşmüştür. *-dl* da *tur-ur* biçiminden ekleşmiştir ve eldeki verilere bakıldığında bir enklitik rolüyle temelde *-(I)p*’ın kurduğu anlamı pekiştirdiği görülmektedir.

- (I)tDI eki yazmada serpintiler hâlinde, ancak bütün metin boyunca kullanılmıştır. İlgili veriler eki hem belirli, hem belirsiz geçmiş zaman kiplik işleviyle yansıtmaktadır:

- **KO**: Mihlâbîl Kınân oğlu turur ve atasını işâreti birle hükümet-i benî âdem anga karâr **tapıtdı** (19b/12-20a/1)

→ “Mihlâbîl, Kınân’ın oğludur ve babasının isteği ile (yerine onu tayin etmesi ile) insanlığın idaresi ona geçti/geçmiştir.”

- **KO**: ba’zı naql kılubtur kim Hâzret-i İdrîs be-mu’âvenet-i ferîşte âsmâna **çıkıtdı** (21b/7-8)

→ “Bazıları rivayet etmiştir ki Hz. İdris, melek yardımı ile göğe çıktı/çıkılmış(tır).”

- **KO**: ve naql turur kim Cebrâ’îl ‘âleyhi’s-selâm sâc digen dırahtı yerde **tikitdi** (26a/2)

→ “Ve nakledilir ki Cebrâîl Aleyhiselam, sac denen ağacı yere dikti/dikmiş(tır).”

- **KO**: bir kün bir loqma güşţ qolıdın nemek-sâre **tüsitdi** (29b/8)

→ “Bir gün elinden bir lokma et tuzlu yere düştü.”

- **KO**: vaqti-ki Yâfes raht-ı zinde-gânlığın sarây-ı beqâya çekdi yada daş Ğuz eline **düşitdi** (30a/10-11)

²³ Burada farklı hece yutumlarının aynı ses dizgesiyle sonuçlandığı başka yapıları da hatırlamak gerekir. Örneğin Özbek Türkçesinin Surhandarya ağızlar grubu içerisinde Karabog (Karabağ), Maydon (Meydan), Çigotay (Çağatay) ağızlarında *boryapti* “gidiyor(du)” yerine **borotti** (<barıp yatıp turur); *kelyapti* “geliyor(du)” yerine **kelotti** (<kelip yatıp turur) (Rahimov 1985: 23) biçimlerine de rastlanmaktadır. Ancak bu kullanımlarda söz konusu olan, geçmiş (anlatı) zaman değil; süregelen şimdiki zamandır. Aynı işlev Namangan ağızı ile de karşılaştırılabilir: **borüttimân** (<barıp turur men) “gidiyorum”, **borüttisân** (< barıp turur sen) “gidiyorsun”, **borütti/borüttülä** (< barıp turur/tururlar) “gidiyor/gidiyorlar” (İbrahimov 1967: 200).

→ “Yâfes, diriliğinin eyerini (binitini) sonsuzluk sarayına çekince (ölünce) yada taşı Guz’un eline düştü/düşmüş(tür).”

- **KO**: kur‘ası nigü **çıkıtdı** o müneccimler ‘ilm-i tencim ilen hüküm kıldılar kim zât-ı ‘âli çok yıl mesned-i hilâfette müstakim olurlar (39a/8-9)

→ “Kurası ne çıkmış (kurasının ne çıktığını) o müneccimler yıldız ilmiyle değerlendirdiler ki yüce zatı uzun yıl(lar) hilafet makamında dimdik duracaktır.”

- **KO**: biş alt arka ötkendin song yerge suğa **barıtdı** çeneleri kısık ve közleri uluğ ve yüzleri küçük ve [burunları] uluğ bola başladı (67a/7-9)

→ “Beş altı nesil geçtikten sonra (oradaki) toprağa suya benzediler/uyum gösterdiler. Çeneleri dar, gözleri iri, yüzleri küçük ve burunları büyük olmaya başladı.”

- **KO**: Kaçaklı öyige kitkendin song alt ayda bir irkek oğul **tapıtdı** (85b/4-5)

→ “Kaçaklı evine gittikten altı ay sonra (kucağında) bir erkek evlat buldu.”

- **KO**: Yâr Muhammed Hân eyyâmında ol evlâd arasına huşümet **düşitdi** (96b/5-6)

→ “Yâr Muhammed Han zamanında o evlatların/soyun arasına düşmanlık girdi/girmiş(tir).”

- **KO**: bu haber Kündüz Bik sem‘iğa **yetişitdi** (100b/12)

→ “Bu haber Gündüz Bey’in kulağına geldi.”

- **KO**: bul haber be-‘araf-ı bilâd u emşâra **yetişitdi** (101b/5-6)

→ “Bu haber belde ve şehirlere ulaştı/ulaşmış.”

Bu yapının görüldüğü dil bölgelerinden birisi, İran Türk ağızlarıdır. Bunlar arasında özelde Horasan Türkçesi, “Oğuz Özbekçesi” olarak tanımlanan değişke ile sıkı ilişki içinde görülmektedir (Doerfer 1969: 8). Bu bakımdan Horasan Türkçesinde -(I)tDI ekinin varlığına rastlanması, KO’nin dilsel coğrafyasını ortaya koymada önemli bir ayrıntıdır.

Aşağıdaki cümleler, Horasan Türkçesinin Bojnurd ağzından derlenmiştir:

- *qoyriğim zänli olıtdi* > “Kuyruğum zilli oldu” (Tulu 2005: 50/36)

- (...) *qarrı xälä sitini sağıtdi, qoyitdi munda* > “Yaşlı teyze sütünü sağmış, oraya koymuş” (Tulu 2005: 53/6)

kiçi qizi sudan gäländä gerdi ki atası otiritdi yigliyä > “Küçük kızı sudan gelince baktı ki babası oturmuş ağlıyor.” (Tulu 2005: 71/48)

duydi ki oğli o şärdä aşşig olitdi > “Duydu ki oğlu o şehirde âşık olmuş.” (Tulu 2005: 129)

10. “altı” Yerine “alt”

Genellikle ünlüden sonra ünlü ile karşılaşma varsa sondaki ünlünün düştüğü; birer kez de /l/, /m/ ve /y/ öncesinde *altı* yerine *alt* olduğu; ancak aynı koşullar içinde sözcüğün birçok kez de *altı* olarak yazıldığı görülmektedir.²⁴

- **ŞT**: Kayı uruğı ve Bayat uruğı ve biş **altı** az uruğlar anğa koşulurlar irdi (85a/15)

²⁴ Yalnız ünlünün ünlüyü veya ünlünün /y/’yi izlemesi söz konusu olsaydı bu durumun nedeni belki *liasion* ile açıklanabilirdi (örn. krş. kuyruğu örü > kuyruğuru).

- > **KO**: Kayı uruğı ve Bayat ve biş **alt** az uruğlar anğa koşulurlar irdi (66a/2-3)
→ “Kayı boyu ve Bayat (boyu) ile beş altı az (sayıda) topluluk (da) ona katılırdı.”
- **ŞT**: az uruğlar anğa koşulub gâh **altı** yetti top bolurlar irdi (85a/19-20)
> **KO**: az uruğları anğa koşulub gâh **alt** yeti top bolub irdiler (66a/8-9)
→ “Az (sayıdaki) toplulukları ona katılıp bazen altı yedi birlik olmuşlardır.”
- **ŞT**: Beş **altı** arkağaça bu ikki ilning arasında düşmânlik bar irdi (85b/7-8)
> **KO**: biş **alt** arkağaça bu iki ilniñ arasında düşmenlik bar irdi (66b/4-5)
→ “Beş altı nesle kadar bu iki halkın arasında düşmanlık vardı.”
- **ŞT**: Beş **altı** arka ötkendin song yerge suğa tartdı (86a/2)
> **KO**: biş **alt** arka ötkendin song yerge suvğa barıtdı (67a/7-8)
→ “Beş altı nesil geçtikten sonra toprağ(ın)a suy(un)a uyum sağladılar.”
- **ŞT**: On **altı** ming kişi yığıldı. Şâh Melikning kele turğan yolına barıp (96a/6-7)
> **KO**: on **alt** ming kişi yığılıb Şâh Melikning kile turğanın bilib yolına barıb ... (79b/7-8)
8)
→ “On altı bin kişi toplanıp Şah Melik’in gelmekte olduğunu bilerek yoluna varıp”
- **ŞT**: Türkmenlarning târihini bile turğan kişileri Ögürçık Alpni on **altı** arkada Oğuz Hânğa yetkürüb mundağ sanap tururlar (98b/3-5)
> **KO**: Türkmenlarning târihini bile turğan kişileri Ögürçık Alpni on **alt** arkada Oğuz Hânğa yetkürüb mundağ aytıb tururlar (83a/2-4)
→ “Türkmenlerin tarihini bilmekte olan kişileri Ögürçık Alp’i on altı(ncı) göbekte Oğuz Han’a ulaştırıp şöyle söylüyorlar”
- **ŞT**: on **altı** arka dört yüz yılda her çend köp bolsa dört yüz elig yılda öter (98b/15-16)
> **KO**: on **alt** arka dört yüz yılda her çend köp bolsa dört yüz elig yılda öter (83a/12-83b/1)
→ “On altı nesil dört yüz yılda her ne kadar çok (gibi görünüyor) ise (de) dört yüz elli yılda geçer.”
- **ŞT**: Ögürçıkning **altı** oğlu bar irdi (100b/9)
> **KO**: Ögürçıkning **alt** oğlu bar irdi (85a/1-2)
→ “Ögürçık’ın altı oğlu vardı.”
- **ŞT**: Çaçaklı ivge keligendin **altı** ay song bir irkek oğul tapdı (101a/6-7)
> **KO**: Kaçaklı öyige kitkendin song **alt** ayda bir irkek oğul tapıtdı (85b/4-5)
→ “Kaçaklı evine gittikten altı ay sonra (kucağında) bir erkek evlat buldu.”
ŞT Bağlantısı Dışında
- **KO**: Yâfes oğlanlarının arasında otuz **alt** luğat söz peydâ boldı (33a/1)
→ “Yâfes’in çocuklarının arasında otuz altı dil oluştu.”

- **KO**: Oğuzıng her **alt** oğlıning evlâdı Afşar Hâna muṭī ve itâ'at kılub (62a/2-4)

→ "Oğuz'un her altı oğlunun çocukları Afşar Han'a itaat edip"

- **KO**: ol eyyâm-ı feraḥ-encâm muḳaddeme-yi nizâ' bul **alt** oğul evlâdın arasında vâkı' olub (62a/4-5)

→ "o feraḥ günlerin sonunda bu altı erkek evladın arasında çekişmenin başladığı görülmüş olup"

- **KO**: müddet-i ḥanlığı anıng **alt** ay irdi **alt** aydın song şehâdet şerbetin içüb 'âlemidin köçdi (96a/10-11)

→ "Onun hanlığının süresi altı ay idi. Altı aydan sonra şehadet şerbetini içip dünyasından göçtü."

- **KO**: Aḥmed pâdişâh **alt** yıl saltanat eylendin song ḳatle yetiştirdi (103a/1)

→ "Ahmet sultan altı yıl saltanat sürdürdükten sonra öldürüldü."

11. "Bu" Yerine "bul" (~ "bol")²⁵

ŞT'de işaret sıfatı ya da işaret zamiri olarak "bul" yoktur, "bu" vardır. KO de ŞT ile ilişkili olduğu pasajlar boyunca bu duruma uyumluluk sergiler. Paralelizm boyunca yalnız bir yerde "bu" yerine "bul" kullanıldığı görülür:

- **ŞT**: **bu** vâḳtde anlarını Ḳara Taşlı diy tururlar (96b/5)

> **KO**: **bul** vâḳtde anların Ḳara Daşlı ayturlar (80b/1-2)

→ "Bu devirde onlara Kara Daşlı diyorlar."

Ancak ŞT bağlantısının koptuğu yerlerde "bu" ile yan yana pek çok kez "bul" kullanımına rastlanır:

- **KO**: **bul** kitâb ol ḥân-ı giti-sitân Oğuznâme müsemma ḳılub ferzendler-i ercümend-nâmdâr ve birâderler-i kâm-kâr-ı âli-miḳdârıḡa naşihât ḳıldı (2a/10-12)

→ "Bu kitabı o dünyayı ele geçiren (sultan) Oğuzname (diye) adlandırıp ün sahibi muhterem çocukları(na) ve çok değerli bahtiyar kardeşlerine nasihat etti."

- **KO**: bâb-ı evvel beyân-ı evvel-i maḥlûḳât **bul** turur (3a/1)

→ "Birinci bölüm: Bu, yaratılmışlardan ilkinin beyanıdır"

- **KO**: ve 'ulemâ' bu eḥâdisleri **bul** ma'nâya taḥvîl eyleyip tururlar kim (3b/7-8)

→ "Ve âlimler bu hadisleri şu anlama yorumlamışlardır ki"

- **KO**: **bul** kişi ve **bul** yirde ne işli sen (10b/2-3)

→ "Bu kişi (ile) bu yerde/burada ne yapıyorsun?"

- **KO**: keyfiyyet-i ḳurbânlık **bul** irdi ki ol vâḳtde iki ḥaşm ki birbirine nizâ' tutsa ḳurbânlık iderdiler (15a/11-12)

→ "Kurbanlığın özelliği şudur ki o zamanda iki taraf birbiriyle anlaşmazlığa girse (çözüm olarak) kurbanlık adarlardı."

²⁵ Çağatay Türkçesinde sözcüğün *bul* ~ *bol* biçimi yoktur. En azından bugüne kadarki çalışmalarda ilgili bir kayda rastlanmamış değildir. Özbek Türkçesindeki kullanım için bk. Sjöberg 1963: 90.

- **KO**: tā inķirāz-ı ‘ālemeçe hānlık ve serverlık **bul** evlāda yetişmez (51a/10-11)
→ “Ta dünyanın sonuna kadar hanlık ve yöneticilik bu oğullara ulaşmaz.”
- **KO**: Kırğız ve Kılmaķ **bul** yigirme dört oğlan neslidin turur (51b/11-12)
→ “Kırğız ve Kılmaķ(lar) bu yirmi dört oğlun neslindedir.”
- **KO**: alarning hem ağl-ı pākıları ve neseb-i řarīhleri **bul** on oğula yetişür (59a/5-6)
→ “Onların da temiz asılları ve bilinen soyları bu on oğla ulaşır.”
- **KO**: **bul** hem dār-ı fenādın dārü'l-beķāya rahtını çekdi (61b/3)
→ “Bu da ölümlülük diyarından ölümsüzlük diyarına (binitinin) eyerini çekti.”
- **KO**: **bul** haber Rüstem Bik sem‘ine yetişitdi (101a/11)
→ “Bu haber Rüstem Bey’in kulağına ulağtı.”

12. Yaş Alma İfadesi Olarak “yaşar” Yerine “yaşında”:

Bir yaşına basan Oğuz’a ad verme töreni düzenlenirken Oğuz’un dile gelip söylediği şiir iki farklı kaynaktan. Bunlardan,

*“Ol oğlan didi **bir yaşında** bu söz*

Mining atımı koyıng sizler Oğuz” (36b/6-7)

bölümü bire bir kopya edilen şT’de yoktur. Zaten bu şiir parçası iki mısradan kesilerek ve de aynı şey ikinci kez söylendiği hâlde silinmeyip bırakılarak bu pasaja şT’den devam edilmektedir:

*“Uşal **bir yaşar** oğlan anda revān*

kelib tilge didi bilingler ‘ayān” (36b/7)

Bu iki şiir arasındaki en önemli fark, iki ayrı ağız özelliği göstermesidir. Yazıcı, ilkinde “*bir yaşında*” diyerek Oğuz tipi; ikincisinde ise “*bir yaşar*” diyerek Çağatay/Karlık tipi bir form kullanılmıştır. Yaş almakla ilgili ifade ediş, şT boyunca “iki yüz ellig yaşığa yetkende (68a/14)”, “bir yaşığa yetdi irse (70b/6)”, “bir yaşar oğlan (70b/10)”, “toķsan yaşar pādīřāh (76b/5)” biçimindedir. KO de şT’den alıntılanan bölümler boyunca her zaman, şT’den koptuğunda da çoğunlukla aynı söz dizimsel yapıyı korumuştur. Ancak yukarıdaki verilerden başka üç kez daha bundan sapılarak Oğuz tipi diziliş kullanılmıştır: “ilig yaşında (28a/7)”, “altı yüz yaşında (28a/7)”, “yegirmi yaşında (94a/12-94b/1)”.

Sonuç

Kazan Ođuznāmesi, bilim dünyasının en son haberdar olduğu Ođuznāme varyantlarından birisi olarak bilinmektedir. Fakat aslında eser bir Afřarnāme olmak üzere tasarlanmıştır; 109 yaprak boyunca eserin özellikli yönünü yalnız Afşarlarla ilgili bölümler oluşturmaktadır. Bu pasajlar dışarıda tutulduğunda eserin yer yer kolaj ama genel olarak da şT’den bir kopya metin olduğu görölmektedir.

Metinde eserin kim tarafından, ne zaman, nerede, kimin için yazıldığını bildiren açık bir bilgi yoktur. Ancak olay takdimi, Andhoy eyaletini idare eden Nimetullah Han’a kadar getirilmiştir. Bu dönemde ölkedeki hākim güç Dürrānilerdir ve Nimetullah Han yönetimi de ikinci Dürrāni sultanı Timur şah’a bağlıdır. Nimetullah Han, babası Rahmetullah Han’dan idareyi devraldığında yıl, 1789’dur. Yazma burada sona erdiği için Nimetullah Han’ın ne kadar süre Andhoy’u yönettiği, Timur şah’ın ölüm tarihi olan 1793’ten sonra da

idareyi elinde tutup tutmadığı bilinmemektedir. Ancak gelinen noktaya göre eserin 1789'dan sonra yazılmış olduğu kesindir.

Bulguların yorumlanmasıyla elde edilen bir diğer sonuç ise bu eserin Güney Türkistan'da (bugünkü kuzey Afganistan'da) varlık gösteren Afşarların etki alanında yazılmış olduğudur. Bu sonuç da metne özel olarak ilave edildiği anlaşılan²⁶ Afşarlarla ilgili pasajlardan ve eserin, Andhoy'u yöneten Afşarlar soyundan Nimetullah Han zamanına kadar getirilmesinden anlaşılmaktadır.

Metnin uzun bölümler boyunca ŞT'nin bir kopyası olması, dil özelliklerini belirlemek konusunda araştırmacıyı yanıltabilecek önemli bir tuzak durumundadır. Çünkü yazıcı ŞT'yi kopyalarak aynı zamanda metnine yoğun biçimde Çağatay Türkçesi özelliği de taşımış ve ŞT'deki dil özelliklerini kendi yaratım zamanına uyarlamamıştır. Sadece çeşitli nedenlerle ara ara kendi ağzına kaçışlar sergilemiştir. Oysa dikkatle incelendiğinde eserdeki tek katmanın Doğu Türkçesi olmadığı, eserde aynı yoğunlukta Oğuz Türkçesi özelliklerine de rastlandığı görülmektedir. Bu Oğuz unsurları belki yazıcının köken olarak Afşar olmasına bağlanabilir; ancak aynı neden, iç içe geçen çift düzeyli gramer özelliklerini/karışık dilliliği açıklamaktan uzaktır. Bundan dolayı burada daha anlaşılır bir neden olarak eserin dili, araştırmacıların Kuzey Afganistan ve Horasan'da tanıkladıkları Özbek-Oğuz Türkçesi içinde değerlendirilmiştir.

Bütüncül bakıldığında eserin özensiz bir yazıcının kaleminden çıktığı görülmektedir. Öyle ki metni besleyen alt metinler bire bir kopyalanırken bile çok sayıda hata yapılmıştır. Bunların oranı ve türü de tipik müstensih hataları ile açıklanamayacak ölçüdedir ve özellikle metnin yorumlanmasında, dilsel coğrafyasının tayin edilmesinde güçlükler, yanlışlar yaratacak cinstendir. Bu çalışmanın bir amacı da güvenilir sayılmayacak benzer tarihî metinlerin değerlendirilmesinde ayrı dikkatlerin gerektiğini vurgulamak olmuştur.

Kısaltmalar ve simgeler:

- Dil içi çeviriyi gösterir.
- > ŞT'den KO'ne geçen biçimi gösterir.
- Yeni madde başını gösterir.
- [] Yazmada eksikliği gösterir.
- < > Yazmada fazlalığı gösterir.
- = ŞT ile KO arasındaki değişmezliği gösterir.

KO: Kazan Oğuznâmesi

ŞT: Şecere-i Terākīme

ET: Eski Türkçe

²⁶ KO, ŞT'yi son pasajına kadar alıntılanmış; ancak ŞT'nin bittiği yerden devam etmiştir. Güney Türkistan'daki Afşarlar da bu bağlantının kesildiği kısımda anlatılmıştır. Afşar Han ve onu takip eden altı kuşaklık kısa silsilenâme ise (ŞT'deki akış değiştirilerek) ozu Yavı Han ile İnal Yavı Han arasına eklenmiştir.

KAYNAKÇA

- ABDULLAEV, F. A. (1961). *Xorezmskie Govory Uzbekskogo Jazyka*. Taşkent.
- BALDAUF, I. (2007). "The Dāy ~ Kārgıl of Andkhoy: Language, History and Typical Professions. Discourses on Local Identity", *Identities in Afghanistan – Afghan Identities, Sonderheft ASIEN*, 104: 135-152.
- DAMES, M. L. (1978). "Ahmed Şah". *İslâm Ansiklopedisi 1*. İstanbul: MEB Basımevi.
- DİNÇER, A. (2011). *Kazan Oğuznamesi Üzerine Bir Dil İncelemesi*. Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- DOERFER, G. (1969). "İran'daki Türk Dilleri". *TDAYB*. Ankara: TTK Yayınları: 1-11.
- DOERFER, G. (1977). "Das Chorasantürkische". *TDAYB*: 127-204.
- DOERFER, G. – W. HESCHE (1993). *Chorasantürkisch. Wörterlisten-Kurzgrammatiken-Indices*. Wiesbaden.
- FRASER, J. (1742). *History of Nadir Shah*. 2nd Edition, London.
- GABAIN, A. von, (1945). *Özbekische Grammatik*. Leipzig und Wien: Otto Harrasowitz.
- HOWORTH, H. H. (1880). *History of the Mongols from the 9th to the 19th century. Part II. The so-called Tartars of Russia and Central Asia. Division I.*, London: Longmans, Green, and Co.
- İBRAHİMOV, S. (1967). *Uzbek tilining Andijon şivasi (Fonetika va morfologiya)*. Toşkent: Fan Naşriyati.
- JARRİNG, G. (1939). *On the Distribution of Turk Tribes in Afghanistan*. Leipzig.
- KO: *Oğuzname Destanı* (1998). İstanbul: Ahmet Veli Menger Vakfı Yayınları.
- KÖPRÜLÜ, M. F. (1979). "Avşar". *İslam Ansiklopedisi* ., İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 28-38.
- Mir Abdoul Kerim Boukhary (1876). *Histoire de l'Asie Centrale (Afghanistan, Boukhara, Khiva, Khoqand) depuis les dernières années du règne de Nadir Châh (1153), jusqu'en 1233 de l'Hégire (1740-1818)*. (publiée, traduite et annotée: Charles Schefer). Paris.
- Mirzo Uluğbek (1994). *Tört Ulus Tarikhi* (Yay. Akhmedov, B. N. Nurkulov ve M. Hasanii). Taşkent: Çulpon Naşriyati.
- ÖLMEZ, Z. (1996). *Şecere-i Terākime (Türkmenlerin Soy Kütüğü)*. Ankara: Simurg Yay.
- ÖZAYDIN, A. (1993). "Canoğulları". *İslam Ansiklopedisi*. C. VII. İstanbul: TDV Yay.: 154-155.
- RAHİMOV, S. (1985). *Uzbek Tili, Surhandaryo Şivalari (Fonetika, Leksika)*. Toşkent: Fan Naşriyati.
- SINGH, G. (1959). *Ahmad Shah Durrani: Father of Modern Afghanistan*, Bombay: Asia Publishing House.
- SJOBORG, A. F. (1963). *Uzbek Structural Grammar*. Bloomington: Indiana University.
- TATE, G. P. (1911). *The Kingdom of Afganistan: A Historical Sketch*. Bennett Coleman and Co: London
- TULU, S. (2005). *Bocnurd'dan Folklor Derlemeleri*. Ankara: Ürün Yayınları.